

Ratni i poslijeratni zločini postrojbi X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA

Hogge, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:764569>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Marija Hogge

**RATNI I POSLIJERATNI ZLOČINI
POSTROJBI X. ZAGREBAČKOG
KORPUSA NOVJ/JA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

MARIJA HOGGE

**RATNI I POSLIJERATNI ZLOČINI
POSTROJBI X. ZAGREBAČKOG
KORPUSA NOVJ/JA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc.dr.sc., Vladimir Šumanović

Zagreb, 2022.

Ratni i poslijeratni zločini X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA

War and post-war crimes of the 10th Zagreb Corps NOVJ / JA

Sažetak

U prvom dijelu rada se prikazuju obilježja i borbeno djelovanje postrojbi X. zagrebačkog korpusa. U siječnju 1944. g., na prijedlog Glavnog Štaba Hrvatske, formiran je Zagrebački korpus. Vojno-operativno područje korpusa uključivalo je najvećim dijelom Zagrebačku oblast. U sastav Korpusa ušle su 32. i 33. divizija, Zapadna grupa partizanskih odreda i 3. diverzantski bataljun. U drugom dijelu rada se analiziraju ratni i poslijeratni zločini postrojbi X. zagrebačkog korpusa koji su obilježili modernu povijest Sjeverozapadne Hrvatske. Među brojnim zločinima kao što su nepravedno suđenje, „čišćenje“, likvidacije, progoni, odvođenja u logore (Kanal, Prečko) posebno se ističe zločin počinjen prema neprijateljima u jami Jazovki na Žumberku. Iznimno dobar uvid u taj zločin dali su bolnički arhivi. Iako je bilo gotovo nemoguće izbjeći smrt, preživjela nekolicina iznijela je svoja svjedočanstva zločina.

Ključne riječi: X. zagrebački korpus, Zagrebačka oblast, narodni neprijatelji, ratni zločin, jama Jazovka, bolnički arhivi

Abstract

The first part of the paper presents the characteristics and combat operations of the units of the 10th Zagreb Corps. In January 1944, at the suggestion of the Croatian General Staff, the Zagreb Corps was formed. The corps' military-operational area included most of the Zagreb area. The Corps included the 32nd and 33rd Divisions, the Western Group of Partisan Detachments and the 3rd Sabotage Battalion. The second part of the paper analyzes the war and post-war crimes of the units of the 10th Zagreb Corps that marked the modern history of Northwestern Croatia. Among numerous crimes such as unfair trial, "cleansing", liquidations, persecutions, deportations to camps (Kanal, Prečko), the crime committed against enemies in the Jazovka pit in Žumberak stands out. The hospital archives provided an extremely good insight into this crime. Although it was almost impossible to avoid death, the few survivors gave their testimonies of the crime.

Keyword: 10th Zagreb Corps, Zagreb area, enemies, war crimes, Jazovka pit, hospital archive

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Tema i metodologija rada	1
1.2. Izvori i literatura	2
2. Narodno – Oslobodilački Pokret (NOP).....	4
3. Geografski i vojno –politički položaj Zagrebačke oblasti.....	5
4. Razvoj NOP-a u Zagrebačkoj oblasti do formiranja Desetog korpusa.....	7
5. Deseti zagrebački korpus	9
5.1. Osnivanje i povijesni značaj	9
5.2. Rukovođenje	10
5.3. Naoružanje	10
6. Sastav Desetog zagrebačkog korpusa	12
6.1. 32. divizija NOVJ	12
6.2. 33. divizija NOVJ	13
6.3. 3. diverzantski bataljun NOVJ.....	14
6.4. Zapadna grupa partizanskih odreda Hrvatske	14
7. Djelovanje i raspored jedinica.....	16
8. Neprijatelji	18
8.1. Karakteristike djelovanja neprijatelja	18
8.2. Završne operacije – pobjeda 10. zagrebačkog korpusa	19
9. Političko stanje.....	22
10. Ratni zločin	24
11. Ratni zločini – 1944. g.	26
11.1. Narodni neprijatelji i presude	26
11.2. Progon Mađara.....	29
12. Ratni i poslijeratni zločini - 1945.g.	32
12.1. Narodni neprijatelji i presude	33
12.2. „Čišćenje“.....	35
12.3. Zarobljenički logori.....	36
12.3.1. Prečko	38
12.3.2. Kanal.....	39
12.3.3. Ratni zarobljenici	40
12.4. Jazovka na Žumberku – odvođenja i likvidacije	41
12.4.1. Bolnički arhivi.....	43

13.	Svjedočanstva zločina.....	46
14.	Zaključak	48
15.	Popis kratica	49
16.	Bibliografija	50
16.1.	Članci:.....	50
16.2.	Internetske stranice:.....	50
16.3.	Literatura:.....	51
16.4.	Novinski prilozi:	51
16.5.	Zbornici dokumenata:.....	51

1. UVOD

1.1. Tema i metodologija rada

Tema ovog rada su Ratni i poslijeratni zločini X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA. Radi se o temi koja je u hrvatskoj historiografiji relativno dobro zastupljena te daje vrlo dobre odgovore na brojna istraživačka pitanja. Glavni je cilj rada prikazati i analizirati ratne i poslijeratne zločine X. zagrebačkog korpusa koji se sastojao od 32. divizije i 33. divizije. Obrađuje se razdoblje od osnutka samog korpusa, a to je siječanj 1944. g. pa sve do lipnja 1945. g., kada su zabilježeni posljednji poznati zločini postrojbi X. zagrebačkog korpusa.

Rad je podijeljen u dva dijela i dvanaest cjelina. Osnovna namjera prvog dijela rada je dati uvid u povijesni kontekst temi, odnosno opisati osnove karakteristike i obilježja X. zagrebačkog korpusa, njegovo borbeno djelovanje i političko stanje zemlje nakon završetka Drugog svjetskog rata. Drugi dio rada bavi se konkretnim ratnim i poslijeratnim zločinima postrojbi X. zagrebačkog korpusa.

Prvo poglavlje, *Narodno – Oslobodilački Pokret*, daje objašnjenje važnosti samog pokreta koji izrazito jača u Sjeverozapadnom dijelu Hrvatske nakon kapitulacije Italije u rujnu 1943. g.

Drugo poglavlje, *Geografski i vojno –politički položaj Zagrebačke oblasti*, donosi vojno – operativni, administrativni, ekonomski i geostrategijski pregled Zagrebačke oblasti.

Treće poglavlje nosi naziv, *Razvoj NOP-a u Zagrebačkoj oblasti do formiranja Desetog korpusa*, a u njemu se objašnjava razvoj NOP-a i formiranje partizanskih grupa.

Četvrto poglavlje nazvano *Deseti zagrebački korpus* donosi pregled osnutka, rukovodstva, naoružanja i povijesnog značaja Korpusa.

Sastav Desetog zagrebačkog korpusa peto je poglavlje ovoga rada, a u njemu se na kratak i sažet način opisuju postrojbe koje su bile u sastavu Korpusa.

U šestom poglavlju *Djelovanje i raspored jedinica* analiziraju se počeci djelovanja i raspored jedinica.

Sedmo poglavlje nazvano *Neprijatelji* opisuje osnovne karakteristike djelovanja neprijatelja te konačnu pobjedu X. zagrebačkog korpusa nad njima.

Osmo poglavlje, *Političko stanje*, nastoji predočiti političko stanje u zemlji gdje je prevladavala neprijateljska propaganda.

Ratni zločin, naziv je devetog poglavlja, a bavi se radom vojnih sudova i ratnim zločincima.

U desetom poglavlju, *Ratni zločini – 1944. g.*, analiziraju se presude narodnim neprijateljima i progon Mađara.

Ratni i poslijeratni zločini – 1945. g. predstavlja jedanaesto poglavlje, a objašnjava presude neprijateljima, „čišćenje“, zarobljeničke logore. Bavi se ratnim zarobljenicima te najistaknutijim zločinom počinjenim u jami Jazovki.

Posljednje poglavlje, *Svjedočanstva zločina*, iznosi zanimljiva svjedočanstva zločina četvorice preživjelih zarobljenika.

1.2. Izvori i literatura

Literatura i građa za ovu temu relativno je osebujna te se može lako prikupiti. U historiografiji ima podosta literature o borbenom djelovanju postrojbi X. zagrebačkog korpusa, a nešto manje o počinjenim zločinima. Prilikom izrade rada korištena je relevantna i dostupna literatura domaćih i stranih autora.

Za veći dio rada korišteni su dokumenti *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.* i *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946.* za Zagreb i središnju Hrvatsku. Osim toga, korišten je i *Zbornik dokumenata i podataka NOR-a* koji daje dobar pregled borbi u Hrvatskoj od 1941. g. do 1945. g.. Za okosnicu rada uzet je članak Blanke Matković - *Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu* u kojem detaljno iznosi zločin počinjen u jami Jazovki na Žumberku.

Osim dokumenata, korišteno je i djelo poznatog partizanskog generala Rade Bulata, *Deseti „zagrebački“ korpusa NOVJ*, u kojem je detaljno opisao razvoj korpusa, organizaciju, način djelovanja te političke prilike u zemlji.

Nikola Anić u knjizi *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske* opisuje osnivanje, sastav i povijesno značenje Desetog zagrebačkog korpusa.

Velik broj zanimljivih informacija iznosi i djelo grupe autora, *32. divizija NOVJ*, djelo Zdravka Krnića, *33. divizija NOV Jugoslavije*, djelo Vukašina Karanovića, *Od moslavačkih partizanskih odreda do 33. divizije* te nekoliko članaka s internetskih stranica.

2. Narodno – Oslobodilački Pokret (NOP)

Narodno-oslobodilački pokret Hrvatske bio je sastavni dio Narodno-oslobodilačkoga pokreta Jugoslavije koji se nalazio pod čvrstim nadzorom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).¹ Sve važne dokumente i odluke šireg značaja zajednički su formalno donosila vojna i civilna tijela.² Tako su Vrhovni štab (VŠ) Narodnooslobodilačke vojske (NOV) i Partizanskog odreda Jugoslavije (POJ) i Izvršni odbor Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), u veljači 1943. g. izdali javnu Izjavu o ciljevima Narodno – oslobodilačkog pokreta (NOP).³ U toj Izjavi je navedeno kako je NOP-u cilj osloboditi zemlju od okupatora, boriti se za nezavisnost i istinska demokratska prava svih naroda Jugoslavije, nepovredivost privatne imovine i punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi.⁴ Isto tako, nije smjelo biti nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, a Narodno – oslobodilačkom pokretu trebalo je biti strano svako nasilje i nezakonitost.⁵ Značajno je što je KPJ tijekom cijelog rata taktički prilagođavala svoj sadržaj i terminologiju javnog političkog istupanja ovisno o prilikama u zemlji i svijetu.⁶ Prividno je odustala od niza načela komunističkog svjetonazora, ali nikad nije odustala od deklariranja prava na potpunu osvetu i obračun sa svim špijunima, izdajicama i narodnim neprijateljima.⁷

Protivnici NOP-a bili su Nezavisna Država Hrvatska (NDH) odnosno njezine političke i vojne institucije, jugoslavenska vlada u izbjeglištvu odnosno Ravnogorski četnički pokret kao njezina oružana sila, Hrvatska seljačka stranka (HSS) i mnogi drugi.⁸

¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIĆ, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 67.

² JURČEVIĆ, *Bleiburg – Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, 89.

³ *Isto*, 89.

⁴ *Isto*, 90.

⁵ *Isto*, 90.

⁶ *Isto*, 145.

⁷ *Isto*, 145.

⁸ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIĆ, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 67.

3. Geografski i vojno –politički položaj Zagrebačke oblasti

Vojno-operativno područje 10. korpusa Narodno – oslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) obuhvaćalo je, uglavnom, Zagrebačku oblast u koju su ulazili: Međimurje, Hrvatsko zagorje, Prigorje, Kalničko, Bilogorsko, Podravsko i Moslavačko područje, dio Posavine na lijevoj obali Save do sela Gušće i grad Zagreb.⁹ Teritorij Zagrebačke oblasti bio je omeđen rijekom Dravom i Murom duž jugoslavensko-mađarske granice; između Hrvatske i Slovenije crtom od rijeke Mure, preko sela Strigove, Ormoža; rijekom Dravom uzvodno do sela Lovrećana, Cvetlina, Macelja, Rogateca i rijekom Sutlom.¹⁰ Od ušća Ilove u Savu granica na sjeveroistoku prolazila je rijekom Ilovom, Banovom Jarugom, Velikom Pisanicom, Pitomačom i dalje išla na Dravu.¹¹

Zemljište Zagrebačke oblasti bilo je nizinsko, brdovito, brežuljkasto i okruženo dolinama. Rijeke Sava i Drava su bile velike i široke te se nigdje na području 10. korpusa nisu mogle preteći. Krapina, Bednja, Česma, Lonja i Ilova su rijeke koje su zbog svoje širine i dubine također bile svojevrsne barijere.¹²

Stanovništvo je bilo gusto naseljeno u većim gradovima kao što su Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Koprivnica, Križevci, i u većem broju velikih sela i naselja, a na čitavom području bilo je velikih površina koje su bile poljoprivrednog tipa i lako prohodnih šuma.¹³ Područje Zagrebačke oblasti imalo je vrlo razgranatu saobraćajnu infrastrukturu dobrih cesta i nekoliko željezničkih pruga. Pruga Zagreb - Beograd bila je najvažnija pruga koja je u toku rata služila za opskrbu njemačkih snaga u Jugoslaviji i ostalih Balkanskih zemljama i evakuaciju iz njih.¹⁴

Operativno područje Korpusa bilo je oduvijek gusto naseljeno. Na njemu je, prema popisu stanovništva, 31. 03. 1931. godine živjelo 876.543, a sa Zagrebom oko 1.076 000 stanovnika, odnosno više od jedne četvrtine stanovništva u Hrvatskoj.¹⁵ Po socijalnoj strukturi najviše je bilo seljaka: Hrvatsko zagorje imalo je čak 85% seljaka, dok je Moslavačko područje imalo najviše radnika, i to 14%.¹⁶ Po nacionalnom sastavu najviše je bilo Hrvata, zatim Srba i drugih

⁹ BULAT, *Deseti „zagrebački“ korpus NOVJ*, 13.

¹⁰ *Isto*, 13.

¹¹ *Isto*, 13.

¹² *Isto*, 13.

¹³ *Isto*, 13.

¹⁴ *Isto*, 13.

¹⁵ *Isto*, 14.

¹⁶ *Isto*, 14.

nacionalnosti - Čeha, Slovaka, Mađara, Nijemaca, Ukrajinaca, Talijana i dr.¹⁷

U administrativnom pogledu je taj teritorij bio podijeljen na kotare.¹⁸ U Hrvatskom zagorju i Prigorju kotari su bili: Ivanec, Klanjec, Krapina, Pregrada, donja Stubica, Zlatar, Novi Marof, Sveti Ivan Zelina, Varaždin-grad i Varaždin-kotar. U Podravini – Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac, u Međimurju: Čakovec i Prelog. Kalničko, Bilogorsko, Moslavačko područje-Križevci, Bjelovar, Čazma, Garešnica, Kutina, Dugo Selo, Ivanić Grad, grad Zagreb i kotar Zagreb.¹⁹

Područje je u ekonomskom smislu bilo relativno bogato rezervama hrane, radne snage i vojnih obveznika, što je naročito posljednjih godina oslobodilačkog rata poprimilo veće značenje.²⁰ Glavni administrativni i ekonomski centri Zagreb, Varaždin i Bjelovar, uz Koprivnicu, Križevce, Dugo Selo, Krapinu i ostala kotarska središta, imali su stalno istaknuto vojno i političko značenje, jer su političke i vojne vlasti NDH iz njih mogli lako i sigurno nadzirati i osiguravati cijeli teritorij, pogotovu važnu cestovnu i željezničku infrastrukturu.²¹

Geostrategijski položaj šire regije Varaždina s Hrvatskim zagorjem je postajao sve važniji neposredno sa širenjem ustanka i oslobodilačke borbe, stvaranjem slobodnog teritorija i šire mobilizacije boraca.²²

Zbog svoga geografskog položaja, političkih i ekonomskih osobina operativno područje 10. korpusa je za čitavo vrijeme trajanja narodnooslobodilačke borbe bilo izvanredno važno za političke i vojne vlasti Nezavisne Države Hrvatske.²³ Glavna prepreka bržem razvitku NOB-a u tim krajevima bio je utjecaj vodstva Hrvatske seljačke stranke na seljaštvo i malograđanske slojeve.²⁴

¹⁷ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 14-15.

¹⁸ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 14.

¹⁹ *Isto*, 14.

²⁰ *Isto*, 15.

²¹ *Isto*, 15.

²² *Isto*, 15.

²³ *Isto*, 17.

²⁴ *Isto*, 17.

4. Razvoj NOP-a u Zagrebačkoj oblasti do formiranja Desetog korpusa

Već tijekom ljeta i jeseni 1941. g. došlo je do formiranja nekih partizanskih grupa: Kalnička, Javorovačka i Bjelovarska, a zatim Čazmanska, Garešnička i Varaždinska.²⁵ Tijekom zime 1941./1942. g. bio je pojačan politički rad i prikupljanje oružja, tako da se priličan broj sela Zagrebačke oblasti počeo svrstavati uz narodnooslobodilački pokret. Popunjavale su se i obnavljale stare partizanske grupe, stvarale se nove, širila se njihova aktivnost te je dolazilo i do spajanja nekih partizanskih grupa.²⁶

Početkom siječnja 1942. g. je Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije, radi daljnjeg razvoja NOP-a u Hrvatskoj i lakšeg rukovođenja borbom, naredio Glavnom štabu NOP-a odreda za Hrvatsku da podijeli teritorij na četiri operativna područja (zone) s jedinstvenim rukovodstvom za svako područje.²⁷ U direktivi se, uz ostalo, navodi da je II. operativna zona (OZ) obuhvaćala Žumberak i Pokuplje, Turopolje, Hrvatsko zagorje, Kalnik i Moslavinu te se naredilo da se s teritorija I. operativne zone prebace tri partizanske grupe radi pomaganja širenja NOP-a u tim područjima.²⁸ 13. travnja 1942. g. imenovan je Štab II. OZ NOP odreda Hrvatske sa sjedištem u Moslavini čiji je zadatak bio uspostavljanje veza sa svim partizanskim grupama u zoni, aktiviranje grupa i povezivanje sa susjednim jedinicama.²⁹ Početkom srpnja 1942.g. , ne znajući da je Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku već formirao štab operativne zone sa sjedištem u Moslavini, Povjerenstvo Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH) u Zagrebu odredilo je drugi štab te zone sa sjedištem u Žumberku, i dalo mu zadatak da kontrolira djelatnost jedinica u Hrvatskom zagorju, Žumberku i Pokuplju, s kojima štab zone u Moslavini nije imao vezu.³⁰ Za kratko vrijeme taj je Štab uspio uspostaviti vezu sa svim partijskim i vojnim rukovodstvima na svome operativnom području i organizacijski srediti sve tadašnje partizanske jedinice i osnovati nove.³¹

Sredinom rujna 1942.g. na Kalniku je djelovalo nekoliko manjih partizanskih grupa.³² Radi aktiviranja tih grupa i oživljavanja borbe na tom području Glavni štab NOP odreda za Hrvatsku je 22. rujna 1942. g. naredio Štabu II. OZ da formira bataljon koji će obuhvatit zapadni dio

²⁵ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 20.

²⁶ *Isto*, 20.

²⁷ *Isto*, 21.

²⁸ *Isto*, 20-21.

²⁹ *Isto*, 21.

³⁰ *Isto*, 22.

³¹ *Isto*, 22.

³² *Isto*, 23.

Bilogore, Kalnika i Ivanščice. Formirani Kalnički NOP odred i njegovo uspješno djelovanje, omogućilo je preliv novih boraca u partizanske jedinice.³³

Opći uspjeh NOP-a širom Jugoslavije i Hrvatske dao je poleta širenju i populariziranju borbe u Zagrebačkoj oblasti. Velik doprinos tome bilo je i Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) 1943. g. na Plitvicama i Otočcu.³⁴ Ono je hrvatskom i srpskom narodu Hrvatske dalo jasne perspektive ostvarenja njihovih nacionalnih i socijalnih prava.³⁵

³³ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 23-24.

³⁴ *Isto*, 24.

³⁵ *Isto*, 24.

5. Deseti zagrebački korpus

5.1. Osnivanje i povijesni značaj

U rujnu 1943.g., nakon kapitulacije Italije, u Hrvatskom zagorju, na Kalniku i u Moslavini došlo je do naglog razvitka Narodnooslobodilačkog pokreta.³⁶ U vrlo kratkom vremenu, dobrovoljno se javilo oko 3 000 novih boraca.³⁷ Glavni štab Hrvatske (GŠH) je uputio prijedlog da se formira još jedna divizija i Zagrebački korpus.³⁸ Ubrzo je stigao odgovor Vrhovnog štaba (VŠ) Narodnooslobodilačke vojske (NOV), u kojem je maršal Josip Broz Tito napisao: „Mišljenja sam da obrazujete 10. korpus koji bi se zvao Zagrebački“.³⁹

Nakon što su dobili odobrenje VŠ da mogu formirati 10. korpus, u siječnju 1944. g. stigli su politički komesar GŠH, Rade Žigić i član CK KPH Marko Belinić u Rasinje blizu Koprivnice u Štab II. OZ.⁴⁰ Dogovoreno je da se Štab II. OZ preformira u Štab 10. zagrebačkog korpusa te da se formira još jedna brigada i 33. divizija.⁴¹ Preformiranje je započelo 19. siječnja u Rasinju.⁴² Najprije su formirane 1. moslavačka brigada i 2. moslavačka brigada. Formiranjem 1. i 2. moslavačke brigade rasformirana je 2. brigada II. OZ, a po zapovijedi VŠ, od 1. i 2. moslavačke brigade formirana je 33. divizija.⁴³ Krajem siječnja došlo je do promjene. 1. divizija NOVJ II. OZ postala je 32. divizija, a 2. divizija NOVJ II. OZ postala je 33. divizija.⁴⁴

Formiranjem 32. i 33. divizije, istom je zapovijedi od 19. siječnja formiran i 10. zagrebački korpus.⁴⁵ Osim spomenute 32. i 33. divizije u sastav korpusa ušla je i Zapadna grupa partizanskih odreda i 3. diverzantski bataljun.⁴⁶

Početkom lipnja 1944. g., 10. zagrebački korpus imao je 7 570 boraca i starješina, od čega 6 117 Hrvata i 1190 Srba, a do kraja 1944. g. taj broj porastao je do 13 328.⁴⁷ Formiranje 10. korpusa u blizini Zagreba i na glavnim cestama koje vode kroz Podravinu, Moslavinu i

³⁶ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 194.

³⁷ *Isto*, 194.

³⁸ *Isto*, 194.

³⁹ ZBORNİK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLAVENSKIH NARODA, tom V., knj. 11, 268.

⁴⁰ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 194.

⁴¹ *Isto*, 194.

⁴² *Isto*, 194.

⁴³ *Isto*, 194.

⁴⁴ *Isto*, 194.

⁴⁵ *Isto*, 194.

⁴⁶ *Isto*, 195.

⁴⁷ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 195.

Hrvatsko zagorje, bio je akt, ne samo vojničke odvažnosti nego i čin beskrajne hrabrosti.⁴⁸ Gledajući s vojno-strateške strane, formiranje ovog korpusa značilo je zadati najteži udarac državi i vojsci NDH, kao i njemačkom zapovjedništvu u Zagrebu.⁴⁹

5.2. Rukovođenje

Od prvog dana zapovijedani organi su bili štabovi.⁵⁰ Štab Korpusa sastojao se od operativnog dijela i korpusne vojne oblasti.⁵¹ Uži (operativni) dio Štaba komande sačinjavali su: komandant, politkomesar, načelnik štaba, zamjenik komandanta i pomoćnik načelnika štaba. U operativnom dijelu štaba nalazili su se: operativni odsjek, obavještajni odsjek, odsjek za vezu, personalni, odsjek sanitetski odsjek, odsjek za naoružanje, odsjek za šifru i vojni sud.⁵²

Zapovjednik Štaba 10. korpusa ostao je general major Vladimir Matetić, dotadašnji komandant II. operativne zone, a zamijenit će ga pukovnik Mate Jerković.⁵³ Komesar je bio pukovnik Ivan Šibl, a pomoćnik Šime Balen.⁵⁴ Načelnikom je postao major Josip Rukavina⁵⁵, a od siječnja 1945. je to bio potpukovnik Milan Bradač.⁵⁶ Operativno područje korpusa je bio teritorij II. OZ do rijeke Save. Točnije, Deseti korpus djelovao je između Ilove, Save, Sutle i Drave, nadomak Zagrebu i po Podravini.⁵⁷

Korpusna vojna oblast vrlo je kasno potpuno popunjena i oformljena. Njezin rad bio je vidljiv kroz mobilizacijski odsjek, ekonomski i tehnički odsjek, saobraćajni i sanitetski odsjek.⁵⁸

5.3. Naoružanje

Cjelokupno naoružanje X. korpusa bilo je naslijeđeno od Druge operativne zone NOV, koje je najvećim dijelom zarobljeno u borbama na području Zagrebačke oblasti.⁵⁹ 3613 vojničkih

⁴⁸ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 195.

⁴⁹ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 195.

⁵⁰ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 359.

⁵¹ *Isto*, 359.

⁵² *Isto*, 359.

⁵³ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 195.

⁵⁴ *Isto*, 195.

⁵⁵ *Isto*, 195.

⁵⁶ *Isto*, 358.

⁵⁷ *Isto*, 195.

⁵⁸ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 361.-362.

⁵⁹ *Isto*, 366.

pušaka, 115 automata, 176 p. mitraljeza, 32 mitraljeza, 17 minobacača, 1 protutenkovska puška, 6 protutenkovskih topova i 326 pištolja nisu bili dovoljni za naoružavanje svih mobiliziranih boraca Korpusa u punom brojnom stanju na dan njegova formiranja 19. siječnja 1944. godine.⁶⁰ Opće stanje naoružanja moglo se reducirati na sljedeće: operativne jedinice su imale dovoljno pješadijskog oružja i municije, izuzevši kraj proljeća i početak ljeta 1944. g.; popunjenost automatskim i poluautomatskim oružjem donekle je zadovoljavala; pješadijskih bombi nikad nije bilo dovoljno i one su se najčešće trošile u kritičnim trenucima napada na neprijateljska uporišta; pješadija je najčešće imala slabu vatrenu podršku vlastitih minobacača i artiljerije, a mine za minobacače trošene su samo u izuzetnim prilikama.⁶¹

⁶⁰ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 366.

⁶¹ *Isto*, 366.

6. Sastav Desetog zagrebačkog korpusa

Štab 10. korpusa izdao je 19. siječnja 1944. g. naredbu kojom se određuje da 10. korpus sačinjavaju 1. i 2. divizija NOVJ, Zapadna grupa narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske⁶² i 3. diverzantski bataljun.⁶³ Naredbom Glavnog štaba NOV i Partizanskog odreda (PO) Hrvatske 1. i 2. divizija 10. korpusa promijenile su nazive. Prva divizija postala je 32. divizija, a Druga divizija postala je 33. divizija NOV Jugoslavije.⁶⁴

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, u okupiranim gradovima, neprijateljskim uporištima i u gotovo svim krajevima Hrvatskog zagorja, Prigorja, Kalnika, Međimurja, Bilogore, Posavine, Podravine i Moslavine djelovalo je mnogo ilegalnih udarnih grupa, partizanskih grupa, vodova, četa i bataljona.⁶⁵ Najkrupnije jedinice bile su Kalnički Partizanski odred Hrvatske (POH), osnovan 10. listopada 1942. g., i Brigada „Braća Radić“, osnovana 4. rujna 1943. godine.⁶⁶

6.1. 32. divizija NOVJ

Prema naređenju Vrhovnog štaba NOV od 12. prosinca 1943. g. osnovana je, u sastavu II. operativne zone, prva divizija u Zagrebačkoj oblasti pod nazivom 32. divizija. Divizija je osnovana 15. prosinca 1943. g. u Malom Pogancu, na Kalniku, od Brigade „Braća Radić“, Brigade „Matija Gubec“ i prištapskih jedinica.⁶⁷ Nakon što je Štab II. OZ transformiran u Štab 10. korpusa, u sastav Korpusa ulazi i 32. divizija zajedno s novoustrojeni štabom Zapadne grupe odreda.⁶⁸

Fokus općepolitičkog i partijsko-političkog rada u 32. diviziji bilo je izgrađivanje idejno-političke svijesti, moralno-političkog stanja i borbene spremnosti jedinica, komandi i štabova, odgoj moralno – političkog u revolucionarnog lika boraca i rukovodilaca da bi Divizija izrasla u snažan borbeni i političko-revolucionarni odred koji širi narodnooslobodilačku borbu.⁶⁹ Štab

⁶² ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 23, 287.

⁶³ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 195.

⁶⁴ KRNIĆ, *33. divizija NOV Jugoslavije*, 73.

⁶⁵ SOR, PANTELIC, MATOVIĆ, ur., *32. divizija NOV Jugoslavije*, 220.

⁶⁶ *Isto*, 220.

⁶⁷ *Isto*, 221.

⁶⁸ *Isto*, 221.

⁶⁹ *Isto*, 252.

32. divizije činili su: Komandant, potpukovnik Rade Bulat, Komesar, potpukovnik Janko Bobetko, Načelnik štaba, major Bogdan Jovanović.⁷⁰

6.2. 33. divizija NOVJ

Formiranje 33. divizije izvršeno je 19. siječnja 1944. g. u oslobođenoj Koprivnici.⁷¹ Tamo su formirane obje brigade 33. divizije.⁷² U Prvoj moslavačkoj brigadi bila su 883 borca i rukovodioca, dok je brojno stanje Druge moslavačke brigade bilo 668 boraca i rukovodilaca. Prva moslavačka brigada imala je četiri, a Druga tri bataljona.⁷³

33. divizija kao jedinica NOVJ bila je prije svega vojna formacija, stoga joj je oružana aktivnost bila osnovna i primarna djelatnost.⁷⁴ Uz to, ona je bila i vrlo značajan politički faktor zbog toga što je u njoj bilo boraca iz svih krajeva ovog područja. Među njima bilo je najviše ljudi iz sela i čazmanskog i bjelovarskog okruga.⁷⁵ To što ih je u Diviziji bilo iz svih krajeva ovog područja bilo je za njenu borbenu i političku aktivnost od velikog značaja. Nije riječ samo o poznavanju terena u geografskom smislu, nego i o poznavanju političkog raspoloženja stanovništva mnogih sela i gradova.⁷⁶ Bilo je vrlo korisno znati da li je narod ovog ili onog sela i grada, sklon NOP-u ili ne. Potrebno je bilo i znati gdje se nalazi Vladko Maček, a gdje pročetnički pojedinci imaju utjecaja.⁷⁷ Takvo poznavanje političkog raspoloženja stanovništva davalo je Diviziji prednost u oružanoj borbi protiv okupatorskih i ustaških snaga.⁷⁸

Štab 33. divizije činili su: Komandant, potpukovnik Josip Antolović, Komesar, potpukovnik Vladimir Mutak, Načelnik štaba, major Petar Biškup.⁷⁹

⁷⁰ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 358.

⁷¹ KRNIĆ, *33. divizija NOV Jugoslavije*, 74.

⁷² *Isto*, 74.

⁷³ *Isto*, 74.

⁷⁴ *Isto*, 80.

⁷⁵ *Isto*, 80.

⁷⁶ *Isto*, 80.

⁷⁷ *Isto*, 80.

⁷⁸ *Isto*, 80.

⁷⁹ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 358.

6.3. 3. diverzantski bataljun NOVJ

Diverzanti su na području zagrebačke oblasti od prvog dana oružane borbe organizirano djelovali protiv okupatora i domaćih izdajnika.⁸⁰

Prva veća diverzantska jedinica bila je 3. bataljun, kasnije odred, formiran krajem 1943. godine.⁸¹ Bataljun je sve do oslobođenja zemlje, samostalno ili u posredništvu s jedinicama 10. korpusa bio značajna pomoć u ukupnoj borbi za uništenje okupatora i njihovih partnera - suradnika. Iznimno dobrom suradnjom u mnogim su slučajevima omogućili operativnim jedinicama da uspješno likvidiraju utvrđena neprijateljska uporišta sa što manje gubitaka.⁸²

Diverzanti su ostvarili brojne rezultate. Od rušenja pruga, mostova, zadržavanja neprijateljskih saobraćaja, uništavanja i oštećivanja lokomotiva i vagona do ubijanja, ranjavanja i zarobljavanja neprijateljskih vojnika.⁸³ Oni su te rezultate ostvarili neprijateljskim bombama ili minama koje su sami izrađivali od zaplijenjenog materijala.⁸⁴ Zahvaljujući svojoj vještini i dobroj obučenosti, a prije svega hrabrosti i srčanosti sve dobivane zadatke su uspješno obavljali.⁸⁵

Rukovođeni komandantima Mirkom Palčićem i Milanom J. Vignjevićem i politkomesarima Stjepanom Sobolom i pomoćnikom komesara Jovom Rusićem, diverzanti na području Zagrebačkog korpusa dali su svoj zapažen doprinos borbi protiv okupatora, ustaša i drugih izdajnika naroda.⁸⁶

6.4. Zapadna grupa partizanskih odreda Hrvatske

U sastavu Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske bili su Kalnički, Zagorski i Zagrebački partizanski odred.⁸⁷ Kalnički partizanski odred brojao je oko 350 boraca i bio je podijeljen na

⁸⁰ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 299.

⁸¹ *Isto*, 299.

⁸² *Isto*, 299.

⁸³ *Isto*, 299.

⁸⁴ *Isto*, 300.

⁸⁵ *Isto*, 300.

⁸⁶ *Isto*, 300.

⁸⁷ IVANC, ur., *Trideset druga divizija - zbornik dokumenata*, 126.

tri bataljuna.⁸⁸ Zagorski partizanski odred imao je oko 400 boraca i bio je sastavljen u tri bataljuna dok je Zagrebački odred imao je dva bataljuna i brojao oko 300 boraca.⁸⁹

Za komandanta Zapadne grupe partizanskih odreda Hrvatske imenovan je major Rade Bulat, do tada načelnik Štaba II. Operativne zone NOV i POH.⁹⁰ Za politkomesara partizanskih odreda Hrvatske imenovan je Stjepan Iveković, do tada zamjenik komandanta Zagorskog partizanskog odreda, a načelnikom štaba postao je Cikojević Branimir, do tada na službi u Štabu II. Operativne Zone NOV i POH.⁹¹

⁸⁸ IVANC, ur., *Trideset druga divizija - zbornik dokumenata*, 126.

⁸⁹ *Isto*, 126.

⁹⁰ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 23, 291.

⁹¹ *Isto*, 291.

7. Djelovanje i raspored jedinica

Nakon što se NOB snažno razmahao u sjeverozapadnom djelu Hrvatske i poslije stvaranja jakih partizanskih odreda i brigada sazreli su uvjeti za formiranje divizija i X. zagrebačkog korpusa na području II. operativne zone.⁹² To je bilo od posebnog značenja, posebno za prostor sjeverne Hrvatske i međuriječja Drava – Sava. Jedinice 10. korpusa koje su bile na Kalniku, Zagrebačkoj gori, oko Zagreba, na Bilogori i Moslavini zajedno sa snagama već jakog VI. slavonskog korpusa predstavljale su snažne operativne snage koje će biti od velikog značenja za oslobođenje Jugoslavije.⁹³

U početku, operativne jedinice su bile mlade i kod njih nije bilo dovoljno čvrstine. U redove jedinica došao je velik broj novih boraca. Neki od njih bili su i bivši domobrani, legionari i bivši ustaše.⁹⁴ Velik problem predstavljao je nedostatak oružja te je velik broj boraca ostao nenaoružan.⁹⁵ Osim toga, nije se razvijao komandni kadar, te svi novaci nisu bili obuhvaćeni ni u vojničkom ni u političkom pogledu. Samim time, često je dolazilo do niza sitnijih i krupnijih nedostataka i štetnih pojava, koje su se očitovale u akcijama i u životu jedinica.⁹⁶ Česte su bile pojave poput dezerterstva, loše discipline, pljačke te nije bilo odlučnosti i dovoljne borbenosti kod boraca i rukovodioca. Sve to je bio rezultat slabe političke svijesti boraca.⁹⁷ Zbog toga, vrlo brzo su se počeli održavati vojnički i politički sastanci.⁹⁸ Na vojnim sastancima su se raspravljala pitanja i problemi vezani za vojničko usavršavanje vojnika i rukovodioca, a na političkim su se proučavale razno razne političke teme.⁹⁹ Na tim sastancima objašnjavala se i uloga komunista u vrijeme borbi, uloga u vrijeme odmaranja jedinice, zadržavanja jedinica u selima i krajevima kroz koja prolazi, te o odnosima komunista prema ljudima izvan partije i građanima.¹⁰⁰ Vrlo brzo, došlo je do rastućeg ushićenja, veće borbene spremnosti i do jačanja udarne moći NOP-a.¹⁰¹

⁹² KARANOVIĆ, *Od moslavačkih partizanskih odreda do 33. divizije*, 16.

⁹³ *Isto*, 16.

⁹⁴ SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941-1945., knj. 8, 367.

⁹⁵ *Isto*, 368.

⁹⁶ *Isto*, 368.

⁹⁷ *Isto*, 368.

⁹⁸ KRNIĆ, *33. divizija NOV Jugoslavije*, 77.

⁹⁹ *Isto*, 77.

¹⁰⁰ *Isto*, 77.

¹⁰¹ *Isto*, 78.

Najbolja i najsolidnija jedinica bila je Udarna Brigada „Braća Radić“. Ova brigada bila je sređena i sposobna izvršiti svaki zadatak.¹⁰² Prema Štabu 10. zagrebačkog korpusa ona je djelovala na pravcu Bela, Beletinec, Lužan, Mali Vrh, Hališće, Vila Bauer, Vrtlinovec, Jarki i Grešćevina.¹⁰³

Brigada „Matija Gubec“ bila je poprilično slaba i neiskusna jedinica.¹⁰⁴ Ona je ležala sasvim neaktivno na svojim položajima i dopuštala je svojim neprijateljima iz Varaždinskih Toplica da danonoćno vrše napade nad Varaždinom i slobodnim teritorijem.¹⁰⁵

U sastavu 10. korpusa bila je 33. divizija NOVJ kojoj ipak nije bilo predviđeno da djeluje na čitavom području Korpusa.¹⁰⁶ Djelovala je na teritoriju na kojem je bio velik broj njemačkih, ustaških, domobranskih, kozačkih i oružničkih formacija.¹⁰⁷ Iako ni jedan dokument ne potvrđuje točno određeni prostor njezina djelovanja, pretpostavlja se da je to bilo područje istočno od linije koja ide od Oborova na rijeci Savi, preko Dugog Sela, Zeline, Križevaca, zapadne Bilogore u pravcu Podravine.¹⁰⁸ Divizija je imala zadatak da napada južne komunikacije na relaciji Dugo Selo - Banova Jaruga, Dugo Selo - Križevci i Bjelovar na jednoj, i od Dugog Sela preko Križevaca, Koprivnice i Đurđevca u pravcu Virovitice na drugoj strani.¹⁰⁹ Uz to, imala je zadatak da na cijelom tom prostoru napada protivničke garnizone i posade, da brani i čuva oslobođeno područje Kalnika, Moslavine, Bilogore i Podravine.¹¹⁰

Prema naredbi Štaba 10. zagrebačkog korpusa, 12. ožujka 1944. g. došlo je do formiranja i Istočne grupe NOP Odreda.¹¹¹ U sastav te grupe ušli su Bjelovarski, Moslavački i Posavski odred.¹¹² Istočne grupe trebala je djelovati na području istočno od pruge Koprivnica - Križevci - Dugo Selo - Zagreb pa na istok do granice prema VI. Korpusu i na jug do rijeke Save.¹¹³ Glavni zadatak odreda bio je uništenje neprijateljskih komunikacija. Ovaj odred je u operativnom i u disciplinskom pogledu bio neposredno pod komandom Štaba 10. Korpusa.¹¹⁴

¹⁰² SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941- 1945., knj. 8, 368.

¹⁰³ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 23, 353.

¹⁰⁴ SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941- 1945., knj. 8, 368

¹⁰⁵ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 23, 353.

¹⁰⁶ KRNIĆ, 33. divizija NOV Jugoslavije, 80.

¹⁰⁷ *Isto*, 321.

¹⁰⁸ KRNIĆ, 33. divizija NOV Jugoslavije, 80.

¹⁰⁹ *Isto*, 80.

¹¹⁰ *Isto*, 80.

¹¹¹ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 25, 198.

¹¹² *Isto*, 198.

¹¹³ *Isto*, 199.

¹¹⁴ *Isto*, 199.

8. Neprijatelji

Formiranje 10. korpusa, 32. i 33. divizije te Zapadne grupe NOP odreda imalo je odjeka i u protivničkim redovima.¹¹⁵ U formiranju Korpusa, njihova vojna rukovodstva vidjela su pogoršanje svoga položaja stoga su očekivali još žešće i teže borbe.¹¹⁶ Među domobranima je došlo do posustajanja borbenog duha i energije, došlo je do povećanja bijega iz vojnih jedinica i do sve češćeg povezivanja domobrana s partizanima.¹¹⁷ Ustaške suradnike je hvatao veliki strah i panika te su neki pojedinci napustili sela i otišli u gradove Bjelovar, Križevce, Kutinu i Zagreb.¹¹⁸

Samim formiranjem Korpusa došlo je do još snažnijeg zamaha i jačanja intenziteta borbi. Pokret je jačao u cjelini, došlo je do širenja slobodnog teritorija pa je s time došlo i do jačanja žestine borbi.¹¹⁹ Sve više su počele rasti snage Korpusa pa je neprijatelj bio prisiljen da na prostor sjeverozapadne Hrvatske pored postojećih, stalno prikuplja i grupira nove snage.¹²⁰

8.1. Karakteristike djelovanja neprijatelja

U skladu s operativnim planovima njemačkog okupatora i radi sigurnijeg povlačenja istih iz zemlje, ustaše su u početku 1944. g. svojim mjerama i borbenim akcijama nastojali smanjiti oslobođeni teritorij u zagrebačkoj oblasti i osigurati komunikacije u međuriječju rijeka Save i Drave.¹²¹ Ustaše su počele širiti mrežu uporišta jer je bilo potrebno obraniti i učvrstiti teritorij Hrvatskog zagorja i Prigorja.¹²² Prema izvještaju Štaba Desetoga zagrebačkog korpusa NOV i PO Jugoslavije Glavnome štabu NOV i PO Hrvatske, uporišta neprijateljskih trupa, koje su se nalazile na sektoru ovoga Korpusa bile su u Križevcima, Dugom Selu, Božjakovini, Vrbovcu, Gradecu, Repincu, Mostu na Lonji, Sv. Ivanu Zelini, Mariji Bistrici, Kasini, Sv. Ivanu Žabnom, Vel. Trgovišću, Klanjcu, Krapinskim Toplicama, Lepoglavi, Ivancu, Krapini, Zaboku, Zlataru, Varaždinu, Koprivnici, Ludbregu, Novom Marofu, Varaždinskim Toplicama, Ivanić Gradu,

¹¹⁵ KRNIĆ, 33. divizija NOV Jugoslavije, 78.

¹¹⁶ KRNIĆ, 33. divizija NOV Jugoslavije, 78.

¹¹⁷ Isto, 78.

¹¹⁸ Isto, 78.

¹¹⁹ KARANOVIĆ, *Od moslavačkih partizanskih odreda do 33. divizije*, 17.

¹²⁰ Isto, 17.

¹²¹ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 313.

¹²² Isto, 313.

Prečcu, Križu, Popovići, Kutini, Garešnici, Bjelovaru, Narti, Poljani i u brojim drugima.¹²³ U uporištima su se utvrđivali u sistemu pozicijske obrane – izgrađivali su bunkere od zemlje, cigle i betona.¹²⁴

Nastojali su uspostaviti stalnu kontrolu teritorija. Danonoćno su izlazili na teren, širili obavještajnu službu na terenu, izbjegavali ceste i putove da bi postigli što veći efekt iznenađenja i takvim prepadima su nastojali uništiti organizacije NOP-a. Kretali su se kroz šume i izvan naselja.¹²⁵ Što se tiče taktike napada, služili su se iznenađenjima i ubacivanjem manjih grupa na poluslobodne i slobodne teritorije.¹²⁶ Kretali su se u više pravaca i njihovi manevri, kao i zaposjedanje važnih točaka i osiguravanje saobraćajnih linija odavali su znake neke ofanzive oslobođeni teritorij.¹²⁷ Osnovna karakteristika njihovog djelovanja bila je neprestana aktivnost.¹²⁸ U obrani su imali precizan plan artiljerijske, minobacačke i mitraljeske vatre, dok u manjim uporištima neprijatelj nije napuštao svoje utvrđene objekte, ako se iz njih nije mogao uspješno braniti.¹²⁹

8.2. Završne operacije – pobjeda 10. zagrebačkog korpusa

Prema izvještaju političkog komesara 10. korpusa Jugoslavenske armije (JA) od 10. travnja 1945. g., na teritoriju Desetog zagrebačkog korpusa nalazio se velik broj neprijatelja.¹³⁰ Oslobođenog teritorija gotovo da i nije bilo. Neprijateljske snage držale su cijelu Podravinu, Hrvatsko zagorje i Prigorje.¹³¹ Prolazili su Kalnikom i sjeverozapadnom Bilogorom, dok su u Moslavini držali Čazmu i još neka sela duž komunikacije Križ – Bjelovar.¹³² Međimurje je bilo oslobođeno i tamo se uspostavila narodna vlast.¹³³ Divizije su posljednjih nekoliko mjeseci borbe bile izložene teškim naporima i silovitim borbama. One su od početka borbi na Virovitičkom mostobranu pa do njihovog završetka oko Daruvara izgubile najmanje 30%

¹²³ SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941- 1945., knj. 9, 239.-245.

¹²⁴ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 314.

¹²⁵ *Isto*, 314.

¹²⁶ *Isto*, 314.

¹²⁷ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 23, 575.

¹²⁸ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 314.

¹²⁹ *Isto*, 314.

¹³⁰ ZBORNIK NOR-a, tom IX., knj. 9, 450.

¹³¹ *Isto*, 450.

¹³² *Isto*, 450.

¹³³ *Isto*, 451.

ljudstva.¹³⁴ U štabovima Divizija došlo je i do promjena komandanta koji su u rad štaba unijeli više poleta, svježine i živosti.¹³⁵

Prema izvještaju štaba 10. korpusa od svibnja 1945. g. politička situacija na području Korpusa u travnju 1945. g. bila je određena vojničkom situacijom.¹³⁶ Najgora situacija bila je na Kalniku.¹³⁷ U Moslavini neprijateljska aktivnost u početku mjeseca travnja 1945. g. ograničavala se uglavnom na držanje komunikacije Čazma - Narta i glavne komunikacije Križ - Banova Jaruga.¹³⁸ Na sektoru Zagorje, Posavina, Bilogora i Podravina stanje početkom travnja bilo je uglavnom bez većih promjena jer su neprijateljske snage držale najvažnija uporišta.¹³⁹ Zbog takve situacije na ratištu, u prvoj polovici travnja 1945. g., Divizije su dobile zadatak da krenu prema istoku, i preuzmu obranu Daruvarske kotline, zatvarajući pravce od Bjelovara, Suhopolja, Banove Jaruge i Okučana.¹⁴⁰ Jedna brigada 32. divizije ostavljena je u Moslavini sa zadatkom vezivanja neprijateljskih snaga na komunikaciji Čazma - Narta i Križ - Banova Jaruga, a jedna brigada divizije na odsjeku Bedenik – Bulinac je trebala zatvarati pravac od Bjelovara.¹⁴¹ Posljednja brigada trebala je na odsjeku Pivnice - Đulavec zatvarati pravac od Suhopolja i preuzeti akcije na komunikaciju i željezničku prugu u Podravini.¹⁴² Brigade 33. divizije imale su zadatak na prostoru Uljanik - Garešnica zatvarati pravce ka Garešnici i pravcu Poljana - Daruvar, a na prostoru Gaj - Kukunjevac zatvarati pravce Banova Jaruga - Pakrac i Okučani - Lipik.¹⁴³ Divizije su imale uspješne akcije na komunikaciji Okučani - Banova Jaruga.¹⁴⁴ U drugoj polovici travnja, očišćeni su svi visovi južno od Virovitice i Spišić - Bukovice od neprijatelja i time stvoreni povoljni temelji za daljnje prodiranje prema zapadu grebenom Bilogore kao i za likvidaciju Virovitice.¹⁴⁵ Krajem travnja, 32. i 33. divizija prekinule su vezu između neprijateljskih jedinica sjeverno i južno od Bilogore, probile neprijateljski front i izvršile dubok prodor u neprijateljsku pozadinu.¹⁴⁶

Svibanj, posljednji mjesec borbi Divizija, obilježen je velikim uspjehom. Deseti zagrebački korpus dobio je zadatak da snažno produži dalje grebenom Bilogore i što prije izbije na

¹³⁴ ZBORNIK NOR-a, tom IX., knj. 9, 451.

¹³⁵ *Isto*, 454.

¹³⁶ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 39, 457.

¹³⁷ *Isto*, 457.

¹³⁸ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 39, 475.-476.

¹³⁹ *Isto*, 476.

¹⁴⁰ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 39, 477.

¹⁴¹ *Isto*, 477.

¹⁴² *Isto*, 477.

¹⁴³ *Isto*, 477. – 478.

¹⁴⁴ *Isto*, 478.

¹⁴⁵ *Isto*, 482.

¹⁴⁶ ZBORNIK NOR-a, tom V., knj. 39, 482.

komunikaciji Koprivnica – Križevci.¹⁴⁷ Prodorom Korpusa grebenom Bilogore, trebalo se omogućiti izvođenje manevra prema Bjelovaru i Koprivnici i razdvojiti neprijateljske snage u Podravini i u Bjelovarskoj kotlini.¹⁴⁸ 33. divizija je trebala produžiti nadiranje grebenom Bilogore po pravcu Paulovac – Jabučnica.¹⁴⁹ 32. divizija dobila je zadatak da produži grebenom Bilogore iza 33. divizije, a zatim se spustiti sa masiva Bilogore, na liniju Livadka - Lipe-Vel. Trojstvo- željeznička pruga.¹⁵⁰ Nakon proboja obrane na liniji Bjelovar - Suha Katalena - Kloštar Podravski, Deseti zagrebački korpus zajedno sa 32. i 33. divizijom krenuo je na cestu Križevci – Koprivnica.¹⁵¹ Očistili su sela Bilogore i sudjelovali u oslobađanju Bjelovara i Križevaca.¹⁵² Nakon toga, nezaustavljivo su krenuli prema cesti Zagreb-Varaždin.¹⁵³ Deseti korpus ušao je u oslobođeni Zagreb 9. svibnja 1945. g., a borci su dočekani toplo, svečano i kao pravi oslobodioci.¹⁵⁴

Zbog visokog morala, velike odlučnosti i zalaganja, Korpus je ostvario izvanrednu organizaciju, a samim time osigurali su i brz tempo operacija. Takva svijest i moralno – politički čimbenik boraca i rukovodioca postali su nezamjenjivo i neprocjenjivo oružje NOVJ.¹⁵⁵

¹⁴⁷ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 292.

¹⁴⁸ *Isto*, 292.

¹⁴⁹ *Isto*, 292.

¹⁵⁰ *Isto*, 293

¹⁵¹ SOR, PANTELIĆ, MATOVIĆ, ur., *32. divizija NOV Jugoslavije*, 218.

¹⁵² *Isto*, 218.

¹⁵³ *Isto*, 218.

¹⁵⁴ *Isto*, 219.

¹⁵⁵ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 297.

9. Političko stanje

Osnivanje Desetog zagrebačkog korpusa bilo je od velikog političkog značenja za sjeverozapadnu Hrvatsku.¹⁵⁶ Iako u Zagrebačkoj oblasti dolazi do snažnog razvitka NOP-a, nigdje se nije u Hrvatskoj kao u ovoj oblasti u toku NOB-a tako reljefno ocrtavala krivulja rasta i slabljenja NOP-a.¹⁵⁷

U Zagrebačkoj oblasti je rad reakcionarnog dijela vodstva bivše Hrvatske Seljačke Stranke neprekidno djelovao.¹⁵⁸ Iako su se stalno borili protiv reakcionarnih elemenata i raskrinkavali pojedince iz tog reakcionarnog vodstva¹⁵⁹, taj nezaobilazni politički faktor je imao ogromni utjecaj na raspoloženje hrvatskih masa.¹⁶⁰ Narod je živio pod stalnim utjecajem neprijateljske propagande, dok je rad Korpusa na terenu bio vrlo skučen i nije dopirao u mase.¹⁶¹ Neprijatelji, među kojima su i ustaše, svojom su propagandom i agitacijom unosile zbnunjenost i tako utjecale na opredjeljenje naroda.¹⁶² Tijekom prva dva mjeseca 1944. g. na čitavoj oblasti, osjećalo se veliko meškoljenje kod onog dijela Hrvatskih masa, koje se još nisu čvrsto opredijelile za NOP.¹⁶³ To se naročito osjetilo u onim krajevima, gdje je utjecaj Mačekove klike bio jak još od ranije.¹⁶⁴ Prilikom vojne odsutnosti Korpusa, velik broj ljudi se mobilizirao u ustaše i domobrane. Karakteristično je da su se kod te mobilizacije u Pavelićevu vojsku odazvali baš oni, koji su ranije iz nje bježali.¹⁶⁵ Također, smanjivanje slobodnog teritorija u početku 1944. g. je u očima naroda počelo izazivati sumnju u snagu i sposobnost NOV-a da se na području Korpusa uspješno bori protiv agresivnih neprijatelja.¹⁶⁶

Do poboljšanja političke situacije na području Zagrebačke oblasti trebalo je zaista dugo. NOP je postepeno gubio širinu masovne baze i situacija nije išla u korist NOP-a i njegove vojske.¹⁶⁷ Međutim, borbe i akcije jedinica Desetog korpusa u ljeto 1944. g. koje su bile vođene u dosta teškim uvjetima i gotovo na čitavom području Korpusa angažirale su mnoge koji su do

¹⁵⁶ ANIĆ, *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske*, 194.

¹⁵⁷ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 317.

¹⁵⁸ *Isto*, 317.

¹⁵⁹ SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I SOCIJALISTIČKOJ REVOLUCIJI 1941- 1945., knj. 8, 872.

¹⁶⁰ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 317.

¹⁶¹ ZBORNIK NOR-a, tom IX., knj. 9, 450.

¹⁶² BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 317.

¹⁶³ *Isto*, 319.

¹⁶⁴ *Isto*, 319.

¹⁶⁵ *Isto*, 319.

¹⁶⁶ *Isto*, 317. – 318.

¹⁶⁷ *Isto*, 321.

tada bili samo pasivni promatrači.¹⁶⁸ U jesen 1944. g. došlo je do većeg priliva domobrana koji su se odazvali pozivu Josipa Broza Tita, a nakon toga i do hapšenja nekih HSS-ovaca koji su se spremali za preuzimanje vlasti.¹⁶⁹ Ofanziva i velike pobjede jedinica 10. korpusa u ljeto i jesen 1944. bili su snažna moralno - politička i poticajno - mobilizirajuća energija za učvršćenje NOP-a.¹⁷⁰

¹⁶⁸ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 325.

¹⁶⁹ *Isto*, 323.

¹⁷⁰ *Isto*, 325.

10. Ratni zločin

Ratni zločin je međunarodni zločin koji se sastoji u teškim kršenjima normi međunarodnih ugovora i običajnih pravila međunarodnoga ratnog, odnosno humanitarnoga prava.¹⁷¹ Počiniteljem se smatra pojedinac koji djeluje u vlastito ime ili kao dužnosnik države, a veže se uz postojanje oružanog sukoba.¹⁷² Ratnim zločinom smatra se: ubojstvo, mučenje ili nečovječno postupanje, nanošenje velike patnje, teške tjelesne ozljede ili teško narušavanje zdravlja, nezakonito protjerivanje, premještaj ili nezakonito držanje zaštićene osobe u zatočeništvu, prisiljavanje ratnog zarobljenika ili druge zaštićene osobe na službu u postrojbama neprijateljske sile, namjerno uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili drugoj zaštićenoj osobi na pravičan i redovan postupak, uzimanje talaca ili uništavanje i oduzimanje imovine u velikim razmjerima koje nije opravdano vojnom nuždom i koje je provedeno nezakonito i samovoljno, i brojni drugi.¹⁷³

Prema uredbi o vojnim sudovima, Vrhovni štab NOV i Partizanski odred Jugoslavije (POJ) ratnim zločincima smatrao je one građane Jugoslavije i okupatore iz bilo koje zemlje koji su bili pokretači, organizatori, pomagači i neposredni izvršitelji masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja, odvođenja u logore i na prisilni rad stanovništva.¹⁷⁴ Uz njih, pod ratne zločince smatrali su se i pojedinci koji su podmetali paleže, uništavali ili pljačkali narodnu i državnu imovinu.¹⁷⁵

Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije donio je 8. veljače 1944. g. uredbu o vojnim sudovima prema kojoj su se ukinuli svi dotadašnji vojni sudovi komandi područja i narodno – oslobodilačkih brigada i odreda.¹⁷⁶ Vrhovni štab je naredio da će vojno – sudsku vlast vršiti Vojni sud korpusa, Vojni sud korpusne oblasti i Viši vojni sud.¹⁷⁷ Prema toj uredbi, Vojni sud korpusa i Vojni sud korpusne vojne oblasti trebali su suditi za sva djela koja su uperena protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, protiv tekovina i interesa te borbe, te za krivična djela vojnih lica i ratnih zarobljenika.¹⁷⁸ Osim suđenja vojnim licima, sudilo se i građanima koji su

¹⁷¹ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Ratni zločin*, [https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51956], 30. travanj 2022.

¹⁷² HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Ratni zločin*, [https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51956], 30. travanj 2022.

¹⁷³ ZAKONI I PROPISI, *Ratni zločin – članak 91.*, [https://zakonipropisi.com/hr/zakon/kazneni-zakon/91-clanak-ratni-zlocin], 30. travanj 2022.

¹⁷⁴ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 37.

¹⁷⁵ *Isto*, 37.

¹⁷⁶ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 35.

¹⁷⁷ *Isto*, 35.

¹⁷⁸ *Isto*, 35.

počinili bilo kakvo krivično djelo protiv vojske ili države.¹⁷⁹ Viši vojni sud trebao je suditi važnim djelima ratnih zločinaca i krivičnim djelima viših oficira i generala narodno-oslobodilačke vojske.¹⁸⁰

U Korpusu nije postojao vojno – sudski odsjek pa je sudsko - administrativno poslove Vojnog suda korpusa vodio predsjednik, a sudsko – administrativne poslove Vojnog suda korpusne vojne oblasti potpredsjednik.¹⁸¹ Predsjednika i potpredsjednika Vojnog suda korpusa postavljao je Vrhovni štab NOV i POJ na prijedlog Glavnog štaba.¹⁸²

U listopadu 1944. g., Vojni sud vojne oblasti Desetog zagrebačkog korpusa NOV i POJ uputio je Povjereništvu Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN) zagrebačke oblast izvješće o potrebi suradnje Vojnog suda i OZN-e.¹⁸³ Vojni sud je dao upute za što tješnju i bolju međusobnu suradnju.¹⁸⁴ Rečeno je da će istragu po političkim krivicama vršiti uglavnom organi OZN-a, a kada oni završe istragu uputit će dotično lice na dalji postupak i suđenje pred nadležno vijeće Vojnog suda.¹⁸⁵ Sudski istražitelji i sekretari te povjerenici OZN-a trebali su imati skladnu suradnju i pružati si međusobnu pomoć da dobiju od uhapšenoga lica što više materijala za dokazivanje materijalne istine i subjektivne krivnje.¹⁸⁶

Josip Broz Tito, vrhovni zapovjednik NOV i PO Jugoslavije i maršal Jugoslavije, izdao je u rujnu 1944. g. naredbu kojom se poduzimaju mjere protiv postrojbi i pojedinaca koji su ostali uz neprijateljske snage i o potrebi njihovog smještaja u zarobljeničke logore.¹⁸⁷ Dakle, svi oni koji se nađu među neprijateljima Narodno – oslobodilačke borbe trebaju se staviti pred vojni sud, suditi im i najstrože kazniti.¹⁸⁸

Ratni zločini bili su sastavni dio svakog rata i počinjavali su ih svi, i jedna i druga suprotstavljena strana. U vrijeme Narodno – oslobodilačke borbe počinjeni su mnogi teški ratni zločini kako i od neprijatelja tako i od postrojbi Desetog zagrebačkog korpusa.

¹⁷⁹ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 36.

¹⁸⁰ *Isto*, 35.

¹⁸¹ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 35.

¹⁸² *Isto*, 35.

¹⁸³ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 95.

¹⁸⁴ *Isto*, 94. - 95.

¹⁸⁵ *Isto*, 95.

¹⁸⁶ *Isto*, 95.

¹⁸⁷ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 43.

¹⁸⁸ *Isto*, 43.

11. Ratni zločini – 1944. g.

U prvoj polovici 1944. g. došlo je do pogoršanja političkog stanja na području zagrebačke oblasti.¹⁸⁹ Mačekova bagra i vlasti NDH širili su silovitu propagandu na tom području.¹⁹⁰ Neprijatelji su stalno vršili napade, zaposjedali oslobođena mjesta, od njih stvarali uporišta i bili vrlo uspješni.¹⁹¹ Da bi nadvladali neprijatelje bilo je potrebno pravilno raskrinkati Mačeka i njegovu kliku.¹⁹² Na području Bjelovara bila je formirana neka vrsta „upravne komisije“ koja je sama sebi propisala neka izuzetna ovlaštenja.¹⁹³ Rad te komisije sastojao se u samostalnom hapšenju, prebijanju i ubijanju ljudi za koje su oni smatrali da su banditi.¹⁹⁴ Primjerice, u Novigradu su uhapsili 13-ero ljudi i doveli ih na Komandu područja. Devetero njih je pušteno, a jednoga je čovjeka ta komisija isprebijala te je bio strijeljan. Od 7 ljudi koji su uhvaćeni prigodom jedne akcije na Kalinovac, „upravna komisija“ putem do Komande područja ubila je četvoricu.¹⁹⁵ Bjelovarski Odred prigodom provođenja 20 hapšenika nekoliko njih isprebijao je na mrtvo ime i onako isprebijane i crne vodili su ih po selima.¹⁹⁶ Prigodom povlačenja iz Koprivnice ubijeno je 15 ljudi, koji su bili u zatvoru, a neki od njih nisu zaslužili smrtnu kaznu koja im je dodijeljena.¹⁹⁷ Pojavila se samovolja kojoj je trebalo stati na kraj.

U svibnju 1944. g. Narodno – oslobodilački odbor za okrug Bjelovar pozvao je u redove Narodno – oslobodilačke vojske sve muškarce koji su sposobni za vojsku da se bore protiv okupatora zemlje.¹⁹⁸ Prema proglassu, stupanje u redove NOV bio je jedini način kojim mogu obraniti svoje obitelji, boriti se za slobodu, demokraciju i narodnu vlast.¹⁹⁹

11.1. Narodni neprijatelji i presude

Narodnim neprijateljem smatrali su se svi aktivni ustaše, četnici i pripadnici ostalih oružanih formacija koji su bili u službi neprijatelja te njihovi organizatori i pomagači.²⁰⁰ Zatim, svi oni

¹⁸⁹ BULAT, *Deseti korpus „zagrebački“ NOVJ i POJ*, 319.

¹⁹⁰ Isto, 317. – 319.

¹⁹¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIĆ, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 71.

¹⁹² Isto, 72.

¹⁹³ Isto, 72.

¹⁹⁴ Isto, 72.

¹⁹⁵ Isto, 72.

¹⁹⁶ Isto, 72.

¹⁹⁷ Isto, 72.

¹⁹⁸ Isto, 76.

¹⁹⁹ Isto, 75. – 76.

²⁰⁰ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 38.

koji su bili u službi neprijatelja bilo kao špijuni, dostavljači, kuriri ili agitatori koji su natjeravali narod da okupatorima predaju oružje.²⁰¹ Svi oni koji su izdali narodnu borbu i bili u dosluhu sa okupatorom, svi oni koji su se odmetnuli od narodne vlasti i radili protiv nje.²⁰² Nadalje, narodnim neprijateljem smatrali su se i svi oni koji su razarali narodnu vojsku, pomagali okupatorima ili vršili teška ubojstva, pljačke i slično.²⁰³

Presude su se izricale “U ime naroda Jugoslavije”.²⁰⁴ Kazne i zaštitne mjere su izricali Vojni sudovi. Moguće kazne koje su mogli dobiti narodni neprijatelji bile su strogi ukor, imovinska kazna, izgon iz prebivališta, oduzimanje čina ili zvanja, uklanjanje s položaja, prisilni i teški prisilni rad u trajanju od 3 mjeseca do 2 godine, oduzimanje vojničke ili građanske časti, konfiskaciju imovine, i najstroža – smrtna kazna.²⁰⁵ Kaznu i zaštitne mjere određivao je sud nakon ocjene prema težini djela i njegovim posljedicama, prema stupnju krivične odgovornosti i opasnosti počinitelja imajući u vidu njegovu prošlost.²⁰⁶ Kod utvrđivanja istine o djelu i krivnji optuženog, sud nije bio formalno vezan ni za kakva dokazna sredstva, već je donosio svoju odluku po slobodnoj procjeni.²⁰⁷

U kolovozu 1944. g., Vijeće narodnog suda Vojne oblasti Desetog zagrebačkog korpusa NOV i POJ pri komandi Moslavačkog područja donio je presudu 13-ero ljudi bez njihove prisutnosti.²⁰⁸ Proglasilo ih se narodnim neprijateljima.²⁰⁹ Njihova imovina kao i imovina njihovih obitelji bile su konfiscirane u korist Narodno – oslobodilačkog Fonda (NOF), a obitelji u kojoj su živjeli u kućnoj zajednici morale su biti prognane u neprijateljsko uporište.²¹⁰ Kao razloge takve presude naveli su da su optuženi stupili u redove ustaša i sudjelovali u svim njihovim akcijama paleža i pljački, prisiljavali ljude da moraju biti ustaše, optuživali simpatizere NOB, isticali se terorom, zlostavljali kada je netko iz vanjskih sela došao nešto tražiti, tjerali ljude u neprijateljsku vojsku, vodili špijunaže za neprijatelje te zatvarali i trpali u logore nedužne ljude.²¹¹

²⁰¹ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 38.

²⁰² *Isto*, 38.

²⁰³ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 38.

²⁰⁴ *Isto*, 41.

²⁰⁵ *Isto*, 38.

²⁰⁶ *Isto*, 38.

²⁰⁷ *Isto*, 40.

²⁰⁸ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIĆ, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 83.

²⁰⁹ *Isto*, 83.

²¹⁰ *Isto*, 83.

²¹¹ *Isto*, 83. – 84.

U rujnu 1944. g. Vojni sud vojne oblasti 10. zagrebačkog korpusa NOV i POJ donio je presudu petorici Hrvata.²¹² Trojica ih je bila osuđena na smrt – strijeljanjem, trajan gubitak građanskih prava te konfiskaciju njihove imovine u korist NOV, dok je jednom prepisana kazna prisilnog rada u trajanju 6 mjeseci i gubitka građanskih časti u trajanju od jedne godine.²¹³ Prvi od njih, bio je osuđen jer je organizirao vatrogasno društvo i narodnu zaštitu kao Ustašku formaciju i s njima se aktivno povezoao u radu.²¹⁴ On je počinio zločin jer se bavio švercanjem te tako pomagao neprijatelju u ishrani.²¹⁵ Drugi, kao zapovjednik seljačke zaštite, razoružao je narod u korist okupatora, a poslije je postao ustaša i bio pomoćnik tabornika.²¹⁶ Treći optuženi je počinio mnoga podmukla djela i izdao svoj vlastiti narod. Naime, bio je član Narodno – oslobodilačkog Odbora (NOO), sakupljao je podatke o kretanju partizana na Kalniku i Bilogori te je iste dostavljao neprijateljima u Koprivnicu.²¹⁷ Posljednji optuženi bio je mlinar koji je za potrebe mlina odlazio u neprijateljsko uporište te tom prilikom izvještavao neprijatelje u Lepavini o partizanima i okolnim selima.²¹⁸ Time je vršio špijunsku službu u korist neprijatelja.²¹⁹

U listopadu 1944. g., Vojni sud Desetog zagrebačkog korpusa pod predsjedanjem predsjednika suda kapetana Ranogajec Vladimira, presudio je jednoj do tada nekažnjavanoj Hrvatici.²²⁰ Osudilo ju je se na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak građanskih časti i na konfiskaciju njezinog djela imovine u korist NOV-a.²²¹ Okrivljena je priznala da se početkom listopada 1943. g. upoznala s nekim policijskim agentima te da je na njihovu inicijativu stupila u Ustašku nadzornu službu (UNS) kao policijski agent s mjesečnom plaćom od tri tisuće kuna.²²² Priznala je da je bila prebačena u redove NOV s ciljem da tamo vrši špijunažu, da prikuplja podatke o brojnom stanju, naoružanju, o ustanovama NOV o aerodromima te da sazna imena rukovodioca.²²³ Osim nje, na istu kaznu u listopadu bio je optužen velik broj neprijatelja. Neke od optužbi bile su: služenje neprijatelju kao špijun ili dostavljač, bježanje iz radne čete sa

²¹² GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, *prir., Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 88.

²¹³ *Isto*, 88.

²¹⁴ *Isto*, 88.

²¹⁵ *Isto*, 89.

²¹⁶ *Isto*, 89.

²¹⁷ *Isto*, 89.

²¹⁸ *Isto*, 89.

²¹⁹ *Isto*, 89.

²²⁰ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, *prir., Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 104.

²²¹ *Isto*, 104.

²²² *Isto*, 105.

²²³ *Isto*, 105.

prisilnog rada i ratno zločinstvo.²²⁴ Na ratno zločinstvo gledalo se kao najteže krivično djelo. Počinitelji ratnih zločina sudjelovali su u hapšenjima i stradavanjima naroda, krvavim zločinima, te je jedina moguća kazna bila smrt.²²⁵ Posljednji okrivljeni u listopadu bio je osuđen zbog ratnog zločinstva i aktivnog ustaštva.²²⁶ Smatrali su da je od 1941. g. do 1944. g. bio u službi neprijatelja, najprije kao namještenik logora ustaške mladeži u Đurđevcu, a zatim kao policijski agent u Zagrebu i Sisku.²²⁷ Njegova namjera da stupi u NOV mogla se tumačiti ili kao obična laž, jer se prijavio vlastima nakon oslobođenja Đurđevca, ili kao akt špekulacije da se uvuče u redove NOV da prikrije sve one zločine, koje je počinio protiv svog naroda i NOB.²²⁸

U studenom i prosincu 1944. g., Vojni sud Desetog zagrebačkog korpusa donio je presude nekolicini narodnih neprijatelja, a osuđeni su bili na kaznu smrti strijeljanjem, konfiskaciju imovine te trajan gubitak građanske časti.²²⁹ Teretilo ih se zbog službe neprijatelju, kao prokazivačima, pomagačima, kao špijunima i organizatorima neprijateljskih naoružanih formacija, zbog toga jer su se odmetnuli od narodne vlasti i javno radili protiv nje.²³⁰ Neki su bili optuženi za to da su okorjeli pristalice Mačekove klike, da su se povezivali sa svim neprijateljima NOP-a, a neki za aktivno ustaštvo i pomaganje u uništavanju i pljački narodne imovine.²³¹

11.2. Progon Mađara

Partizanski pokret imao je velikog utjecaja na migracije mađarskog stanovništva.²³² Partizani su upadali u mađarska sela ne samo zbog potrage za hranom, nego i zbog traženja muškaraca koji bi se pridružili partizanskim postrojbama.²³³ Mađarsko stanovništvo nastojalo je osigurati neutralnost i bilo je spremno na suradnju s NOV i POJ/JA što se tiče opskrbljivanja hranom, ali ne i ulaskom u partizanske postrojbe.²³⁴ Stalno je bio i prisutan strah od njihovih težnji da

²²⁴ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 106. – 130.

²²⁵ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 122.

²²⁶ *Isto*, 130.

²²⁷ *Isto*, 131.

²²⁸ *Isto*, 131.

²²⁹ *Isto*, 132. – 178.

²³⁰ *Isto*, 132. – 178.

²³¹ *Isto*, 132. – 178.

²³² KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim poredcima“*, 343.

²³³ *Isto*, 343.

²³⁴ KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim poredcima“*, 345.

Mađarska okupira sjever Hrvatske.²³⁵ U rujnu 1944. g. OZN-a za zagrebačku oblast u svom je mjesečno političko – obavještajnom izvješću izvijestila kako je na moslavačkim i bjelovarskim okruzima među Mađarima nastala organizacija za seljenje u Mađarsku.²³⁶ OZN-a i još jedna brigada preuzeli su organizaciju tog preseljavanja i odlučili kako se Mađarima koji imaju nekoga u partizanima ne dozvoljava seljenje, a oni Mađari koji imaju nekoga u neprijateljskoj vojsci su bili proglašeni narodnim neprijateljima i iseljavalo ih se bez obzira da li oni su to oni željeli ili ne.²³⁷ Oni koji nisu imali nikoga u neprijateljskim redovima ni u partizanskim postrojbama mogli su se iseliti, ali ostavljajući imetak, a muškarci su poslani u logore.²³⁸ Odluka da se muškarci između 16 i 50 godina ne mogu iseliti bitno je utjecala na njihovu odluku o iseljavanju. Kotarski komitet za Bjelovar je izvijestio kako svi Mađari koji nisu krenuli od svojih kuća, i koji nisu potpisali izjavu da se odriču svoj imetka u korist države, odustali su od iseljavanja i izjasnili se da će stupiti u redove NOV, samo da ih se ne odvede u radne logore.²³⁹ Jedan od sabirnih logora za hrvatske Mađare bio je u Velikoj Pisanici kod Bjelovara, a u njega su bili dovađani i Mađari iz okolice Bjelovara.²⁴⁰ Bilo je i u partizanskim redovima onih koji su imali više razumijevanja prema Mađarima i smatrali da ih se treba više ekonomski teretiti, a ne nasilno novačiti.²⁴¹

Prema izvješću Povjereništva OZN-e za kotar Garešnicu iz listopada 1944. g., osjećao se slab autoritet mjesnih NOO-a naspram naroda.²⁴² Prilikom dizanja Mađarskih obitelji na kotaru Garešnica dolazili su mjesni NOO-i radi intervencije, a s njima i dobar broj ljudi sa sela, da bi zaštitili Mađarske obitelji.²⁴³ U većini slučajeva sve intervencije zaštićivale su ona lica koja su morala iseliti jer je bilo konkretnog razloga za iseljenje, no pojedine Mađarske obitelji bile su u dobrim odnosima sa pojedinim ljudima iz mjesnih NOO-a te je na temelju toga i pravljena intervencija.²⁴⁴ Komisije koje su bile određene da rade uz komisije za iseljavanje bile su slabo ekonomski i politički organizirane. Govorilo se da su se ljudi iz mjesnih NOO-a bojali iseljavanja Mađarskih obitelji jer ako bi došle neprijateljske snage, oni bi bili ti koji bi nastradali.²⁴⁵

²³⁵ KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim poredcima“*, 435.

²³⁶ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 45.

²³⁷ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 45. - 46.

²³⁸ Isto, 46.

²³⁹ KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim poredcima“*, 344.

²⁴⁰ Isto, 348.

²⁴¹ Isto, 345.

²⁴² RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 125.

²⁴³ Isto, 124.

²⁴⁴ Isto, 124.

²⁴⁵ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 125.

S vremenom je došlo do blažeg postupka prema Mađarima.²⁴⁶ Vojna uprava za Banat, Bačku i Banat NOVJ je u prosincu 1944. g. naredila da se raspuste svi logori za Mađare.²⁴⁷ Utvrdilo se da su se prema Mađarima i Nijemcima provodili nepravilni postupci i da se u logorima moraju zadržati samo okrivljenici pod istragom sudskih organa i one koje je nadležni sud već kaznio.²⁴⁸ Novačenje Mađara bilo je odgođeno, a muško stanovništvo od 18 do 30 godina koji se nisu pridružili NOVJ, bilo je otpremano u radne jedinice.²⁴⁹

Komunističke su vlasti Jugoslavije i za vrijeme i nakon rata stalno razrađivale planove o iseljavanjima i razmjenama stanovništva, pripadnika pojedinih manjina, pa tako i Mađara.²⁵⁰

²⁴⁶ KARAKAŠ OBRADOV, *Novi mozaici u „novim poredcima“*, 345.

²⁴⁷ *Isto*, 348.

²⁴⁸ *Isto*, 345.

²⁴⁹ *Isto*, 345.

²⁵⁰ *Isto*, 346.

12. Ratni i poslijeratni zločini - 1945.g.

U ožujku 1945.g. Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača ZAVNOH-a izvijestila je sve Okružne komisije o novom i vrlo važnom zadatku.²⁵¹ Uz svoj dotadašnji zadatak koji je bio utvrđivanje ratnih zločina i zločinaca, komisije su dobile zadatak pronalaženja i ustanovljavanja imovine ratnih zločinaca i njihovih pomagača te stavljanje prijedloga za privremeni prelaz te imovine pod upravu i nadzor Državne uprave.²⁵² Cilj toga zadatka bio je osigurati sredstva za obnovu zemlje.

Pod ratnim zločincima i njihovim pomagačima podrazumijevale su se osobe, koje su se ogriješile o interese Narodno - oslobodilačke borbe.²⁵³ Pod imovinom ratnih zločinaca i njihovih pomagača smatrala se njihova nepokretna i pokretna dobra i prava, zemljišni posjedi, kuće, namještaj, rudarska prava, udjeli, dionice, društva i udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, potraživanja, sudjelovanje u radnjama i poduzećima, autorska prava, prava industrijske svojine, kao i sva ostala prava.²⁵⁴

Na temelju raspoloživog dokaznog materijala, Okružna komisija je ocjenjivala je li utvrđeni ratni zločinac ili njegov pomagač počinio djelo, radi kojeg mu je prijetila kazna konfiskacije imovine.²⁵⁵ Istovremeno, komisija je kod nadležnog kaznenog suda trebala pokrenuti postupak protiv vlasnika imovine.²⁵⁶ Svi organi vlasti, svako vojno lice i svaki građanin bili su dužni na zahtjev komisije ili njenih pomoćnih organa davati sve informacije i pružiti im u radu svu potrebnu pomoć.²⁵⁷

U travnju 1945. g. Upravni odjel Oblasnog NOO-a Zagrebačke oblasti donio je upute o zadacima koji su se trebali izvršiti prilikom oslobađanja novih krajeva.²⁵⁸ Prilikom oslobađanja teritorija prvo je nastupila vojska Jugoslavenske Armije, zatim Narodna Odbrana i na kraju organi OZN-e i NOO-a.²⁵⁹ Prema dogovoru ovoga Oblasnog NOO-a, OZN-a i vojne Oblasti Desetog korpusa, vojska Jugoslavenske Armije trebala je preuzeti sve vojne ustanove, jedinice Narodne Odbrane pod rukovodstvom članova OZN-e trebale su zapečatiti sve državne i javne

²⁵¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, *prir., Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 208.

²⁵² *Isto*, 210.

²⁵³ *Isto*, 210.

²⁵⁴ *Isto*, 211.

²⁵⁵ *Isto*, 212.

²⁵⁶ *Isto*, 212.

²⁵⁷ *Isto*, 213.

²⁵⁸ *Isto*, 255.

²⁵⁹ *Isto*, 257.

zgrade, radnje narodnih neprijatelja, radnje čiji su vlasnici ranije bili Židovi ili Srbi, sve banke i novčane zavode.²⁶⁰ Članovi OZN-e trebali su preuzeti sve ustaške ustanove sa inventarom, a organi NOO-a, koji bi ulazili u oslobođene gradove odnosno kotarska mjesta morali su imati propusnice od OZN-e.²⁶¹ Kod svakog okružnog NOO-a trebao se osnovati logor za osobe koja nisu iz zagrebačke oblasti, lica koja su pobjegla sa oslobođenog teritorija ili su bili protjerana u uporišta,²⁶² komanda područja trebala su osnovati logore za presuđena lica i ratne zarobljenike, a komande mjesta trebale su izdati proglas o predaji oružja i vojne spreme.²⁶³

12.1. Narodni neprijatelji i presude

U siječnju 1945. g. Vojni sud Desetog zagrebačkog korpusa donio je presudu sedmorici narodnih neprijatelja.²⁶⁴ Određena im je kazna smrti strijeljanjem, trajan gubitak građanskih časti i konfiskacija imovine.²⁶⁵

U petnaestodnevnom izvješću Opunomoćeništva OZN-e zagrebačke oblasti za Okrug Bjelovar iz ožujka 1945. g., stoji da je tokom petnaest dana na kotaru Sv. Ivan Zabno uhićeno 28 narodnih neprijatelja.²⁶⁶ Nadalje, da je izvršno iseljavanje 12 njemačkih obitelji iz sela Velika Pisanica sa ukupno 34 člana uz konfiskaciju njihove imovine i da je izvršena racija na dezertere u selu Velika Pisanica prilikom čega je izvršen i pretres svih kuća s time da je uhićeno 28 ljudi sposobnih za vojsku.²⁶⁷

Prema izvješću iz ožujka 1945. g. OZN-a II. za zagrebačku oblast, u Okrugu Moslavini došlo je do pojave veliko – srpskih – protunarodnih elemenata.²⁶⁸ Točnije, u Kotaru Garešnica, ti protunarodni elementi okupljeni oko Vladka Mačeka stupili su u oružanu borbu protiv NOP-a.²⁶⁹ Trebalo je spriječiti širenje takvih elemenata stoga je trebalo poduzeti niz mjera. Primjerice, trebalo je napraviti popis svih dezertera, svih onih koji su ometali mobilizaciju i svih organizatora neraspoloženja naroda prema NOB-i.²⁷⁰ Osim toga, trebalo je i napraviti popis

²⁶⁰ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 257.

²⁶¹ *Isto*, 258.

²⁶² *Isto*, 253.

²⁶³ *Isto*, 258.

²⁶⁴ *Isto*, 193. – 194.

²⁶⁵ *Isto*, 193. – 194.

²⁶⁶ *Isto*, 214.

²⁶⁷ *Isto*, 214.

²⁶⁸ *Isto*, 215.

²⁶⁹ *Isto*, 215.

²⁷⁰ *Isto*, 215.

obitelji onih ljudi, koji su otvoreno stupili u oružanu borbu protiv NOP-a. Kod obitelji organizatora trebala se izvršiti konfiskacija i njih otpremiti u logor, dok se kod obitelji dezertera, koji se bore otvoreno protiv NOP-a, trebala izvršiti rekvizicija uz priznanice.²⁷¹ Ako je netko pokušao dati otpor ili pobjeći, trebalo ih nemilosrdno i na licu mjesta likvidirati.²⁷²

Istog mjeseca 1945. g., Opunomoćništvo OZN-e II. zagrebačke oblasti za Okrug Varaždin donio je plan rada za preuzimanje grada Varaždina.²⁷³ Prema uputama za ulazak u gradove, sastavili su i plan o uhićenju narodnih neprijatelja po grupama za grad Varaždin.²⁷⁴ U prvu je grupu bilo svrstano 173 narodnih neprijatelja, a u drugu grupu 270 neprijateljskih lica. U prvu grupu su bili svrstani najistaknutiji narodni neprijatelji, a u drugu osobe za koje nisu imale potpune podatke, ali su ih zbog sigurnosti ipak uhitili.²⁷⁵ Gotovo svi su bili optuženi da su ustaše i da rade protiv NOB-a. Na popis su stavljena razna lica, od bravara, studenata, vlakovođe, župnog školskog nadzornika do šefa nabavnog odjela, senatora gradskog poglavarstva i profesora realne gimnazije.²⁷⁶

U svibnju 1945. g. Okružni komitet Bjelovar je izvijestio Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske (KPH) za zagrebačku oblast o mjerama koje su poduzeli prema onima koji se nisu odazvali pozivu za mobilizaciju, ali i prema reakciji.²⁷⁷ Naime, izvješćuju kako je politička situacija u Podravini bila poprilično loša zbog toga jer je fašizam za sobom ostavio jake tragove i jer je narod bio slabo vezan za NOP.²⁷⁸ Prema tome, bilo je vrlo važno održavanje sastanaka na kojima se govorilo kako ne smije i nema straha pred komunizmom, o potrebi da se otkriju narodni neprijatelji i da se otklone svi tragovi fašizma.²⁷⁹ Radilo se i na tome da se svi koji se nisu odazvali pozivu na mobilizaciju uhite i predaju kao dezerteri Vojnom sudu.²⁸⁰ Ukoliko su obitelji neprijatelja bile povezane sa njima na bilo koji način, bile su otjerane u logore.²⁸¹ Bilo je ograničeno kretanje te je OZN-a trebala pristupiti organiziranju jedne strogo ilegalne mreže po selima, kako bi imala pregled o ljudima sa čitavog kotara i mogla pratiti njihov rad.²⁸²

²⁷¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 215.

²⁷² *Isto*, 216.

²⁷³ *Isto*, 222.

²⁷⁴ *Isto*, 227.

²⁷⁵ *Isto*, 237.

²⁷⁶ *Isto*, 227. – 237.

²⁷⁷ *Isto*, 381.

²⁷⁸ *Isto*, 382.

²⁷⁹ *Isto*, 382.

²⁸⁰ *Isto*, 382.

²⁸¹ *Isto*, 382.

²⁸² *Isto*, 382.

Divizijski vojni sud JA u Bjelovaru u svibnju, lipnju i srpnju 1945. g. donio je presudu 1661 osobi. Propisane kazne bile su im prisilni rad, konfiskacija imovine, gubitak građanskih časti. Optuženi su da su aktivni ustaše, pljačkaši, izdajice NOP-a, sudionici masovnih ubojstava stanovništva, špijuni i dr.²⁸³

U lipnju 1945. g. Vojni sud II. JA u Zagrebu donio je jednu od najznačajnijih presuda. Presuda je izvršena nad visokim dužnosnicima NDH zbog veleizdaje, raznog zločinstva i narodnog neprijateljstva.²⁸⁴ Trojica su osuđena na kaznu smrti vješanjem (Mile Budak, Juraj Rukavina, Ivan Vidnjević) četvorica na kaznu smrti strijeljanjem, a trojica na zatvor.²⁸⁵ Bili su optuženi da su kao visoki funkcioneri ustaškog pokreta vlade Ante Pavelića vršili zločine kao pokretači i organizatori masovnih ubojstava, mučenja, prisilnog iseljivanja, odvođenja na prisilan rad i u logore te paleža, uništavanja i pljačke narodne imovine.²⁸⁶

12.2. „Čišćenje“

„Čišćenje“ terena, protjerivanje, preseljenje ili likvidiranje djela stanovništva je bilo dio politike kojoj je cilj bio stvaranje „čistog“ teritorija²⁸⁷, bez dezertera, narodnih neprijatelja i svih onih koji su na bilo koji način protivili NOB-u. Provodilo se masovnim ubojstvima, zatvaranjima i protjerivanjem tih ljudi.

U veljači 1945. g., Opućomoeništvo OZN-e za Okrug Bjelovar izvijestilo je OZN-u II. za zagrebačku oblast o planu predstojećeg „čišćenja“ u kotarevima Križevci, Koprivnica, Sveti Ivan Źabno, Bjelovar i Đurđevac.²⁸⁸ Plan im je bio da se u tim kotarevima provede temeljito čišćenje tog okruga. Nastojali su očistiti sela od dezertera i milicionera kako bi teren osposobili za rad tj. slobodno kretanje i spriječili neprijatelja od odvođenja naroda.²⁸⁹

Sljedećeg mjeseca, OZN-a II. za zagrebačku oblast izvijestila je Opućomoeništvo OZN-e za Okrug Moslavinu o planu predstojećeg „čišćenja“ u Kotaru Garešnica.²⁹⁰ Plan je bio da se očisti

²⁸³ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 271. – 331.

²⁸⁴ *Isto*, 417.

²⁸⁵ *Isto*, 421.

²⁸⁶ *Isto*, 421.

²⁸⁷ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Etničko čišćenje*, [https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=18522], 11. svibanj 2022.

²⁸⁸ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 200.

²⁸⁹ *Isto*, 200.

²⁹⁰ *Isto*, 207.

teren od dezertera u Garešničkom kotaru.²⁹¹ Prilikom te racije, čišćenje je trebalo biti brzo i efikasno ²⁹² budući da je tamo došlo do pojave veliko – srpskih – protunarodnih elemenata te je trebalo što prije spriječiti širenje takvih protunarodnih elemenata.

Budući da se rat bližio kraju, bilo je potrebno mobilizirati što veći broj ljudi. Stoga je u ožujku, Upravni odjel Okružnog NOO-a Zagreb izvijestio Štab Posavskog partizanskog odreda, da je potrebno očistiti teren od svih petokolonaških elemenata, kočničara i sabotera akcija i mobilizacije.²⁹³ Upravo je to čišćenje bilo važno da bi se mogla izvršiti prisilna mobilizacija svih sposobnih snaga, odnosno svih onih za koje su smatrali i imali podataka da su neprijateljski raspoloženi prema NOB-u. Neki među njima su bili i kažnjeni na prisilan rad.²⁹⁴

12.3. Zarobljenički logori

Logori su mjesta u koja su se odvodile osobe što su ih vojne, policijske ili druge vlasti, skupine ili pojedinci internirale zbog njihovih nacionalnih, etničkih, vjerskih, rasnih, političkih, socijalnih i drugih pripadnosti i uvjerenja ili zbog ratnih sukoba.²⁹⁵

Zarobljenički logori posebno su izgrađena i fizički čuvana mjesta za smještaj ratnih zarobljenika na temelju međunarodnoga ratnoga prava. Budući da su izravno vezani za ratni sukob, a ratovi se vode stoljećima, smatraju se najstarijom vrstom logora.²⁹⁶

Pri kraju Drugoga svjetskoga rata, u svibnju 1945. g. Povjereništvo OZN-e II. zagrebačke oblasti izvijestio je Okružni NOO Zagreb da će se kod svakog Okružnog NOO-a osnovati jedan sabirni logor.²⁹⁷ Jasno je da je svaki zločinac nastojao pobjeći stoga je logore trebalo dobro osigurati, sa dobrom pratnjom kako nitko ne bi mogao pobjeći i izbjeći ruci pravde.²⁹⁸

²⁹¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 207.

²⁹² *Isto*, 207.

²⁹³ *Isto*, 216.

²⁹⁴ *Isto*, 216. – 217.

²⁹⁵ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Logor*, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36998>], 12. svibanj 2022.

²⁹⁶ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Logor*, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36998>], 12. svibanj 2022.

²⁹⁷ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 334.

²⁹⁸ *Isto*, 334.

Po logorima je bio postavljen rukovodeći aparat koji je vodio administraciju i cjelokupnu brigu o ratnim zarobljenicima. Aparat je se sastojao od komandanta logora, komesara, oficira OZN-e, sanitetskog referenta i intendanta, a postojao je i tehnički aparat po potrebi i veličini logora. Svi oni su dobili upute kako postupati prema zarobljenicima.²⁹⁹

Stanje u logorima bilo je očajno.³⁰⁰ Ishrana ratnih zarobljenika bila je vrlo loša. Često nije bilo dovoljno hrane i vladala je glad.³⁰¹ Za vreme kretanja kolona bilo je veoma teško pružiti liječničku pomoć budući da su zarobljenici bili u pokretu i nije bilo lijekova kojima bi se mogle tretirati bolesti poput proljeva, rana na tijelu, opće slabosti.³⁰² Sve kolone zarobljenika kretale su se po ranije označenim punktima i oblastima.³⁰³ Zarobljenicima je odmah po dolasku u prolazne logore pružena pomoć te su ih stavljali u ambulante i logorske bolnice. S vremenom se formiralo nekoliko bolnica u kojima se vršilo liječenje ratnih zarobljenika, a odmah nakon ozdravljenja slalo ih se u stalne logore.³⁰⁴ Tamo su se konstanto odvijale likvidacije logoraša. Leševe su bacali na hrpu i tako danima čekali da ih kamioni odvezu i pokopaju.³⁰⁵

Osim ratnih zarobljenika bilo je i žena s djecom kao i starijih ljudi, koji su bili povučeni sa ustašama, Nijemcima i četnicima.³⁰⁶ U Zagrebu je postojalo puno domobrana, Nijemaca, ustaša i četnika koji su se presvukli u civilna odjela, a koji su trebali biti stavljeni u logore i nad kojima se trebalo izvršiti čišćenje.³⁰⁷

Prema izvješću depeše I. JA upućene Generalštabu JA iz svibnja 1945. g., u logorima na području Zagreba nalazilo se 2.500 Nijemaca, 1.800 ustaša i 12.000 domobrana.³⁰⁸ Tamo je bio organiziran velik broj logora poput Jankomira, Kanala, Prečko, Maksimira i današnjeg Krematorija, ali i zatvora (Petrinjska, Ljubljanska cesta, Savska cesta, Nova Ves, Đorđićeva ulica i Trg Kulina bana).³⁰⁹

²⁹⁹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 426.

³⁰⁰ RUPIC, ur., *Dokumenti*, 108.

³⁰¹ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 427.

³⁰² *Isto*, 427.

³⁰³ *Isto*, 425.

³⁰⁴ *Isto*, 427.

³⁰⁵ *Isto*, 398.

³⁰⁶ *Isto*, 427.

³⁰⁷ *Isto*, 428.

³⁰⁸ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 121.

³⁰⁹ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 209.

12.3.1. Prečko

Logor Prečko je bio pod nadzorom III. odjela OZN-e za Hrvatsku.³¹⁰ Do 18. svibnja 1945. g. logor je osiguravala 32. divizija Desetog zagrebačkog korpusa i 13. proleterska brigada, a onda logor preuzimaju dva bataljuna 28. slavonske divizije.³¹¹ U logoru je bio smješten veliki broj vojnika te civila.³¹² Prema podacima depeše Glavnog štaba JA za Hrvatsku, u logoru se na dan 15. svibnja 1945. g. nalazilo oko 15.000 zarobljenika.³¹³ U lipnju, broj zarobljenika je padao. Prema izvješću pomoćnika javnog tužioca Hrvatske od 22. lipnja 1945. g. stoji da se na taj dan u njemu nalazilo 3.900 bivših ustaša i domobrana te 1.900 bolesnika istog sastava u logorskoj bolnici, koji su ležali na podu, uz pomanjkanje rublja, bez sapuna i najvažnije, bez lijekova.³¹⁴

Logor se sastojao od vojnih skladišta i zgrada, a bio je ograđen bodljikavom žicom.³¹⁵ Nalazio se na velikoj površini, a imao je matični kolosijek za skladišta i pristupne rampe.³¹⁶ Higijenski uvjeti bili su očajni. Svakodnevno su bile prisutne upale očiju, svrab, uši, dizenterija te je smrtnost bila velika.³¹⁷ One umrle, odvozili su kamionima i pokapali ih na groblju sv. Barbare u Gornjem Vrapču.³¹⁸ Komesari koji su bili zaduženi za zarobljenike, formirali su kolone logoraša koji su trebali biti smaknuti. Kolone smrti bile su usmjerene u svim smjerovima, a smaknuća su se odvijala i u samim logorima.³¹⁹ Prema logorašima su se ponašali nehumano. Zbog kontakta s građanima, često su bili prebijeni i ubijeni, a leševe su jednostavno bacali na hrpu.³²⁰

Preživjeli logoraši najbolje su opisali stanje i situaciju u logoru. Prema njihovim riječima, logoraši su bili smješteni u prljave barake gdje su ostali nekoliko dana dok OZN-a ne pronađe one koji moraju umrijeti.³²¹ Biralu su ih nasumce, a krivac za njih je bila cijela vojska NDH.³²²

³¹⁰ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 209.

³¹¹ *Isto*, 209.

³¹² *Isto*, 209.

³¹³ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 111. – 112.

³¹⁴ DIZDAR, „Prilog istraživanju problema Bleiburga i Križnih putova“, 174. – 175.

³¹⁵ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 209.

³¹⁶ *Isto*, 209.

³¹⁷ *Isto*, 210.

³¹⁸ *Isto*, 210.

³¹⁹ *Isto*, 210.

³²⁰ *Isto*, 210.

³²¹ NIKOLIĆ, ur., *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, 434.

³²² *Isto*, 434.

Hrana u logorima bila je užasna te je mnogo ljudi pomrlo od gladi i od tifusa.³²³ U logorima je bila jedna baraka za one koji su oboljeli od tifusa, ali nije bilo ni liječnika ni bilo kakvih lijekova.³²⁴

Skupine logoraša slali su u druge logore kao što su Kanal, Samobor i Kerestinec.³²⁵ Krajem svibnja 1945. g., OZN-a III. za grad Zagreb dostavila je Komandi logora Prečko podatke o 13 ratnih zarobljenika, pripadnika Zrakoplovstva NDH.³²⁶ Napomenuli su da su ustaški nastrojani, da ih treba detaljno ispitati i uz veliko osiguranje otpremiti u logor Kanal.³²⁷

No, logoraše su slali i iz drugih logora u Prečko. Tako je samo 28. svibnja 1945. g. prema izvješću OZN-a III. za grad Zagreb, iz logora Kanal poslano 268 ratnih zarobljenika, časnika i dočasnika zrakoplovaca koje je logor Prečko morao svrstati u radne jedince.³²⁸

Sačuvani dokumenti Bolnice sestara milosrdnica potvrđuju da su nakon Drugog svjetskog rata u logor Prečko dovodili ranjenike iz zagrebačkih bolnica.³²⁹ U logoru Prečko navodno je umrlo i ubijeno oko 3.500 civila i vojnika.³³⁰

12.3.2. Kanal

Logor na Kanalu nalazio se na današnjem Autobusnom kolodvoru u Zagrebu.³³¹ To je bio tranzitni logor iz kojeg su logoraši bili upućivani u druge logore. Osiguravao ga je 1. bataljun, 1. brigade, 33. divizije Desetog korpusa.³³² Prema podacima iz 12. svibnja 1945. g. iz knjige depeše OZN-e, u logoru se nalazilo 7.000 zatvorenika i zarobljenika i 400 koljača.³³³ Logor se sastojao od više zgrada, a svaka zgrada za sebe bila je ograđena gustom bodljikavom žicom.³³⁴

³²³ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 210.

³²⁴ Isto, 210.

³²⁵ Isto, 210.

³²⁶ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 403.

³²⁷ Isto, 403.

³²⁸ GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 401. – 402.

³²⁹ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 212.

³³⁰ Isto, 210.

³³¹ Isto, 211.

³³² Isto, 211.

³³³ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 104.

³³⁴ NAROD HR, 25. svibnja 1945. *Ivan Hrvoj – svjedocanstvo o marševima smrti i zločinima zvijeri u ljudskom obličju*, [https://narod.hr/kultura/25-svibnja-1945-ivan-hrvoj-svjedocanstvo-marsevima-smrti-zlocinima-zvijeri-ljudskom-oblicju], 14. svibanj 2022.

Režim u logoru bio je jako strog te je na putu između logora i stambenih zgrada stajao stražar na svakih 50 koraka, dok se po noći neprestano odvijala ophodnja.³³⁵

12.3.3. Ratni zarobljenici

Ratni zarobljenici su osobe koje su bile zarobljene i internirane uporabom prisile tijekom rata.³³⁶ Oni podrazumijevaju pripadnike regularnih oružanih snaga, ali i civile³³⁷ koji su se oružjem otvoreno suprotstavili NOB-u. Ubijanje ratnih zarobljenika bila je sasvim uobičajena stvar. S jedne strane kako bi se uplašilo neprijatelje, a s druge kako bi se zadovoljile osvetničke težnje.

U svibnju 1945. g. III. Odsjek OZN-e dao je uputu za oblast Desetog zagrebačkog korpusa o tome kako postupiti s ratnim zarobljenicima.³³⁸ Uputa je bila upućena Opunomoćeništvu OZN-e III. za moslavačko područje.³³⁹ Prema tim uputama trebalo je zadržati samo ustaše i domobrane legije te lovačke jedinice. U logore je trebalo smjestiti one za koje se pretpostavilo da su ratni zločinci.³⁴⁰

Iz knjige depeša Glavnog štaba JA za Hrvatsku, stanje zarobljenika na području Desetog zagrebačkog korpusa bio je ovakav: Oblast Prečko sadržavao je 15.000, Vrapče 943, Zagreb 4.190, Bjelovar 8.000 zarobljenika.³⁴¹ Sve zajedno je to 28.133 ratnih zarobljenika.

³³⁵ NAROD HR, 25. svibnja 1945. Ivan Hrvoj – svjedočanstvo o marševima smrti i zločinima zvijeri u ljudskom obličju, [<https://narod.hr/kultura/25-svibnja-1945-ivan-hrvoj-svjedocanstvo-marsevima-smrti-zlocinima-zvijeri-ljudskom-oblicju>], 14. svibanj 2022.

³³⁶ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Ratni zarobljenici*, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51955>], 12. svibanj 2022.

³³⁷ HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, *Ratni zarobljenici*, [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51955>], 12. svibanj 2022.

³³⁸ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 140.

³³⁹ *Isto*, 140.

³⁴⁰ RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 140.

³⁴¹ *Isto*, 377.

12.4. Jazovka na Žumberku – odvođenja i likvidacije

Likvidacija u prenesenom značenju označava potpuno uništenje ili smaknuće neprijatelja. Kod Štabova Divizija i kod Komadni područja bile su vršene neodgovorno.³⁴² Prije likvidacije, nije se provodio nikakav postupak kojim bi se dokazala krivica uhapšenih.³⁴³ Često su pojedini članovi Štabova, Komandi ili sekcija uzimali stvar u svoje ruke i davali naloge drugima za izvršavanje istih. Znali su da treba likvidirati sve neprijatelje koji bi mogli i „sutra“ biti protiv njih.³⁴⁴

Jedna od najznačajnijih likvidacija na prostoru Sjeverozapadne Hrvatske, nakon ulaska postrojbi JA u Zagreb početkom svibnja 1945. g., dogodila se u Jazovki na Žumberku.³⁴⁵ Jazovka je jama jednostavnog oblika duga 17 m i duboka oko 49 metara.³⁴⁶ Sastoji se od jednog ulaznog dijela poput bunara dubokog oko 34 m i jednog izduženog kosog dijela dugog oko 15 m.³⁴⁷ Taj kosi dio bio je pokriven posmrtnim ostacima žrtava, kostima koje su izmiješane sa kamenjem, zemljom, nečistoćom i kostima životinja.³⁴⁸ Ova jama nalazi se unutar Parka prirode Žumberak-Samoborsko gorje, u brdu Lisine u blizini sela Sopot.³⁴⁹ Ona je jedna od masovnih grobnica iz koje je ekshumirano velik broj ljudskih kostura.³⁵⁰

Speleološka su istraživanja jame, u lipnju 1990. g., privukla veliku pažnju javnosti za poratna stradanja hrvatskih civila i vojnika te skrenula pozornost na sudbinu ranjenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga (HOS) koji su se po ulasku postrojbi Jugoslavenske armije 8. svibnja 1945. zatekli u zagrebačkim bolnicama.³⁵¹ Dakle, žrtve Jugoslavenske armije bili su hrvatski ranjenici, medicinsko osoblje i časne sestre koje su prisilno odvedeni iz bolnica.³⁵²

Na zločin počinjen u Jazovki ukazao je Branko Mulić, Zagrepčanin i bivši pripadnik Jugoslavenske armije, koji došao je u Zagreb početkom svibnja 1945. g. sa Štabom Desetog zagrebačkog korpusa.³⁵³ Radio je u OZN-i te je bio pozvan na jedan specijalan zadatak. Dobio

³⁴² RUPIC, ur., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, 54.

³⁴³ *Isto*, 54.

³⁴⁴ *Isto*, 54.

³⁴⁵ *Isto*, 180.

³⁴⁶ *Isto*, 179.

³⁴⁷ *Isto*, 184.

³⁴⁸ *Isto*, 184.

³⁴⁹ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [<https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/>], 18. svibanj 2022.

³⁵⁰ *Isto*, 18. svibanj 2022.

³⁵¹ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 180.

³⁵² NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [<https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/>], 18. svibanj 2022.

³⁵³ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 180.

je naređenje da pripremi autobus te su sljedećeg jutra vojnici Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ), uz dva kamiona, pred bolnicom Sv. Duh, ukrkali ranjenike.³⁵⁴ Ukupno je bilo ukrcao oko 50-ak pripadnika Hrvatskih oružanih snaga, ustaša i domobrana.³⁵⁵ Nakon ukrcanja ranjenika, kolona vozila je krenula prema selu Sošice.³⁵⁶ Odmah su bili dovezeni do jame i akcija je započela bez ikakvog odugovlačenja. S lijeve i desne strane jame, dvojica vojnika započela su ubijanje.³⁵⁷ Nemoćni ranjenici bili su prepušteni sudbini. Čekao ih je metak u potiljak, a u ponor su bili bacani pojedinačno.³⁵⁸ Sve dovedene žrtve, završile su život na dnu Jazovke. Takve akcije bile su nastavljene i tjednima nakon ove jer su kamioni svakodnevno dolazili u Sošice.³⁵⁹ Prema dostupnim podacima, postoji mogućnost da su na dnu Jazovke završile i 3 časne sestre koje su radile u bolnici u Vrapču.³⁶⁰ Sestra Lipharda ubijena je jer je svjedočila partizanskim zločinima u podrumu bolnice, a sestra Konstantina jer je skrivala i liječila ustaše.³⁶¹ Unatoč velikom broju likvidiranih, depeša Vrhovnog štaba JA/Aleksandra Rankovića uputio je izvješće OZN-i za Hrvatsku u kojem izražava nezadovoljstvo malim brojem likvidiranih u Zagrebu, kao i o uhićenjima HSS-ovaca.³⁶² Napominje da se u Zagrebu slegao sav ustaški aparat i da ih treba razotkriti i likvidirati.³⁶³

U kratkom periodu od 3-4 dana organizirana je speleološka ekspedicija jame, da bi se konačno otkrila mračna istina o ubijenim ljudima u jami.³⁶⁴ Pronađen je velik broj lubanja postrijeljana potiljka te lubanje s većim rupama što ukazuje na to da su žrtve možda bile ubijane i udarcima malja u glavu.³⁶⁵ U jami je pronadjen i velik broj vojničkih stvari, stvari za osobnu upotrebu, predmeta vezanih uz bolnicu i ranjenike, stvari izravno povezane sa zločinom kao što su žice kojima su bile vezane ruke ranjenika, sjekire, motike i brojni drugi.³⁶⁶ Nakon završenih likvidacija, na ulaz u jamu bila je nalivena betonska ploča kojoj danas nema ni traga.³⁶⁷ S

³⁵⁴ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 181.

³⁵⁵ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/], 18. svibanj 2022.

³⁵⁶ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 182.

³⁵⁷ *Isto*, 182.

³⁵⁸ *Isto*, 182.

³⁵⁹ *Isto*, 182.

³⁶⁰ *Isto*, 185.

³⁶¹ *Isto*, 185. – 186.

³⁶² GEIGER, RUPIC, KEVO, KRALJEVIC, DESPOT, prir., *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti: Zagreb i središnja Hrvatska*, 378.

³⁶³ *Isto*, 378.

³⁶⁴ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/], 18. svibanj 2022.

³⁶⁵ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 183.

³⁶⁶ *Isto*, 185.

³⁶⁷ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 183.

obzirom da su u jamu bačeni i pripadnici oružanih snaga NDH koji su bili zarobljeni nakon bitke za Krašić 1943. g. te brojni civili, vojnici i ranjenici zarobljeni u svibnju i lipnju 1945. g. postoji mogućnost da se na tom području nalaze još neotkrivene jame i potencijalna groblja.³⁶⁸

Ministarstvo hrvatskih branitelja Republike Hrvatske provelo je 2020. g. ekshumaciju žrtava iz jame Jazovka te su utvrdili da se tamo nalazi najmanje 814 kostura.³⁶⁹ U tijeku je daljnja antropološka obrada posmrtnih ostataka na Zavodu za sudsku medicinu i kriminalistiku Zagreb.³⁷⁰

12.4.1. Bolnički arhivi

U jamu Jazovku ubačen je velik broj ranjenika koji su se nalazili u zagrebačkim bolnicama. Najtočniji pisani trag o tome upravo su bolnički arhivi.³⁷¹ Potragu za tim arhivima započela je ekipa *Vjesnika* 1990. g., a sa istragom su krenuli počevši od bolnice Sveti Duh.³⁷²

Državna bolnica Zagreb, poznatija kao Zakladna bolnica Sveti Duh, preimenovana je nakon Drugog svjetskog rata u Opću bolnicu Dr. Josip Kajfeš.³⁷³ Ta bolnica je i prije Drugoga svjetskoga rata imala odjel za zatvorenike. Odjel je radio i za vrijeme trajanja Drugoga svjetskoga rata te se pretpostavlja da je upravo iz tog odjela, u Jazovku bačen najveći broj ranjenika.³⁷⁴ Prema podacima iz *Liječničkog vjesnika 1965*, bolnica Sveti Duh bila je vojna bolnica čiji su veći dio zauzimali kirurški i ortopedski odjeli.³⁷⁵ Ustanovili su da je sve što je bilo vezano uz vojne bolesnike bilo pohranjeno u Arhivu zagrebačke vojne oblasti zbog čega je medicinska dokumentacija veoma štura.³⁷⁶ Sačuvalo se samo Kazalo matične knjige za 1945. g. s pečatom NDH. Zbog nepotpunih podataka u Kazalu teško je bilo dokazati na kojem se odjelu nalazio najveći broj ranjenika, no zasigurno je, ukoliko je uz ime stajao odjel B, da se radilo o vojnicima.³⁷⁷ Na popisu su se nalazila samo imena muškaraca, a svi fascikli od početka

³⁶⁸ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 184.

³⁶⁹ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [<https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/>], 18. svibanj 2022.

³⁷⁰ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [<https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/>], 18. svibanj 2022.

³⁷¹ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 186.

³⁷² *Isto*, 186.

³⁷³ *Isto*, 192.

³⁷⁴ *Isto*, 186.

³⁷⁵ *Isto*, 187.

³⁷⁶ *Isto*, 187.

³⁷⁷ *Isto*, 187.

1945. g. do kraja lipnja 1945. g. s oznakom odjela B nestali su.³⁷⁸ Uočeno je da je najviše bolesnika otpušteno iz bolnice između 5. i 8. svibnja 1945. g.³⁷⁹, kada su krenuli ususret svojoj smrti. Među sačuvanim knjigama ove bolnice nalazio se i Imenik bolesnika primljenih na ortopedski odjel.³⁸⁰ Stranice ovog imenika iz prve polovice 1945. g. otrgnute su, a u cijelosti je ostala sačuvana knjiga s pregledom vojnih osoba koje su se nalazile na odjelu ortopedije.³⁸¹ Prema podacima, između 2. siječnja i 7. svibnja 1945. g., odjel je brojao oko 1.073 ranjenika.³⁸² Otpusna knjiga bolnice za razdoblje između 20. prosinca 1944. g. do 27. prosinca 1945. g. ukazuje na to da je najveći broj bolesnika otpušten 6. i 7. svibnja, upravo uoči povlačenja Hrvatskih oružanih snaga iz Zagreba.³⁸³ Za vojnike iz Njemačke, Poljske, Češke, Italije, Slovenije, Alžira, Maroka koji su pušteni iz bolnice Sv. Duh, upisano je da su 14. svibnja 1945. g. prebačeni u drugu bolnicu, no njihova sudbina bila je posve drugačija.³⁸⁴

Značajan doprinos istraživanju ove problematike omogućili su i spisi knjige Bolnice sestara milosrdnica, koja je 1991. g. preimenovana u Kliničku bolnicu „Sestre milosrdnice“.³⁸⁵ Upravljanje bolnicom preuzeo je 11. svibnja 1945. Ante Krvavica koji je potpisao dokumente o prebacivanju ranjenih pripadnika Hrvatskih oružanih snaga u logor Prečko.³⁸⁶ No, prema dopisima Nervne vojne bolnice JA u Zagrebu, potvrđuje se da su ranjenici odvođeni i prije 11. svibnja 1945. g.³⁸⁷ Otpusna knjiga Bolnice sestara milosrdnica ukazuje na to da je 7. svibnja iz bolnice otpušteno oko 270 ranjenih bolesnika³⁸⁸, a u razdoblju od 17. do 28. svibnja 1945. g. 134 ranjena pripadnika Hrvatskih oružanih snaga.³⁸⁹

Prema svjedočanstvu koji je objavljen u *Glasi Koncila*, nakon ulaska Jugoslavenske armije u Zagreb, svi ranjenici koji su se nalazili u bolnici Sveti Duh, Bolnici sestara milosrdnica u Vinogradskoj i Vojnoj bolnici na Kunišćaku, bili su postrojeni ispred bolnica te su otpremljeni

³⁷⁸ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 187.

³⁷⁹ *Isto*, 187.

³⁸⁰ *Isto*, 192.

³⁸¹ *Isto*, 192.

³⁸² *Isto*, 192.

³⁸³ *Isto*, 192.

³⁸⁴ *Isto*, 192.

³⁸⁵ *Isto*, 198.

³⁸⁶ *Isto*, 198.

³⁸⁷ *Isto*, 202.

³⁸⁸ *Isto*, 192.

³⁸⁹ *Isto*, 202.

u logor Prečko.³⁹⁰ Logor se vrlo brzo punio. Međutim, svakodnevno su ti ranjenici nestajali iz logora, a tamošnji uvjeti bili su poražavajući.³⁹¹

Neki podatci o tužnoj sudbini ranjenika iz bolnica, mogli bi se doznati i od tadašnjih liječnika.³⁹² Međutim, ni liječnike najvjerojatnije nije čekala sudbina drugačija od bolesnika. U spisima bolnice Sv. Duh stoji da je većina liječnika u razdoblju od lipnja do kolovoza 1945. g. bila razriješana dužnosti.³⁹³ Neki su bili i premješteni, a zapošljavalo se novo osoblje. Sačuvani dokumenti bolnice Sestara milosrdnica također ukazuju na brojne premještaje liječnika te zapošljavanje novih članova bolničkog osoblja, no sadrže i podatke o liječnicima koji se nakon 7. svibnja 1945. nisu pojavili na radnom mjestu.³⁹⁴

Zagrebačke bolnice bile su pune ranjenika i bolesnika. To je potvrdilo i pismo jednog liječnika iz Vojne bolnice na Kuniščaku, koji je napisao kako je 8. svibnja 1945. g. bolnica bila puna domobrana, a već 10. svibnja potpuno prazna.³⁹⁵ Oni su završavali u logoru Prečku i iako im je sudbina upitna³⁹⁶, živote su im vjerojatno vrlo brzo skončali. Nakon potrage za bolničkim arhivima 1990. g., ozbiljni pokušaji da se sastavi točan popis ranjenika odvedenih iz bolnica nisu zabilježeni.³⁹⁷

³⁹⁰ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 187.

³⁹¹ *Isto*, 188.

³⁹² MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 188.

³⁹³ *Isto*, 188.

³⁹⁴ *Isto*, 188.

³⁹⁵ *Isto*, 189.

³⁹⁶ *Isto*, 189.

³⁹⁷ *Isto*, 190.

13. Svjedočanstva zločina

Svjedočanstva o masovnom ubojstvu ranjenika, medicinskog osoblja i drugih hrvatskih zarobljenika vrlo je malo. Razlog tome je taj što je zaista malen broj onih koji su to preživjeli.

Jedno svjedočanstvo dao je preživjeli Mijo Samac.³⁹⁸ Mijo Samac bio je domobran, pripadnik inženjerske bojne i jedan od zarobljenika koji je također bio doveden do žumberačke jame i na licu mjesta vidio strahote koje su partizani radili.³⁹⁹ Prema njegovu svjedočanstvu, do jame se dolazilo u kolonama. Likvidacija je započela sa zapovijedi ili obavijesti, te su zadnje kolone gledale masovna ubijanja onih u prvim redovima znajući da to i njih čeka.⁴⁰⁰ Nije se samo pucalo po njima, desetci ljudi ubijeno je noževima i bačeno u jamu. Jedan bi od partizana koljača žrtvu bi povukao za kosu prema naprijed, a drugi bi joj zabio nož u zatiljak.⁴⁰¹ Koljači su pokraj sebe imali ljude koji su mrtve i polumrtve bacali u jamu, dok su oni ubijali drugih deset.⁴⁰²

Ivan Hrvoj, pripadnik Hrvatskih Oružanih Snaga, dao je jedno iznimno svjedočanstvo o marševima smrti i zločinima koji su nepojmljivi običnom čovjeku.⁴⁰³ Naime, Ivan Hrvoj bio je vodnik II. Pripravne Bojne u Zagrebu koji je sudjelovao u povorci smrti preko Bleiburga, Dravograda, Maribora do Zagreba.⁴⁰⁴ Prema njegovu svjedočanstvu, nakon polaganja oružja kod Bleiburga 15. svibnja 1945. g. i prelaska preko mosta kod Dravograda, dočekala ih je na obali Drave grupa partizana naoružanih automatskim puškama. Otvorili su vatru na povorku ljudi i ubili stotine ljudi.⁴⁰⁵ Nakon Dravograda, Maribora i Krapine stigli su i do logora Jankomir u Zagrebu. I tamo su se nastavili strašni zločini i ubijanja nedužnih ljudi.⁴⁰⁶ Nakon Jankomira, odvezeni su u logor Prečko.⁴⁰⁷ Tamo su ih vezali žicom i prevezli do Maksimira. U logoru Maksimiru čekalo je 6 teretnih vozila koja su ih odvozila na strijeljanje.⁴⁰⁸ Oni koji su

³⁹⁸ HRVATSKI INFORMATIVNI CENTAR, *Jedan od rijetkih preživjelih s Jazovke*, [http://www.hic.hr/politika0A.htm], 30. svibanj 2022.

³⁹⁹ NACIONALNA STRAŽA, *Jazovka*, [https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/], 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁰ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰¹ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰² *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰³ NAROD HR, *25. svibnja 1945. Ivan Hrvoj – svjedočanstvo o marševima smrti i zločinima zvijeri u ljudskom obličju*, [https://narod.hr/kultura/25-svibnja-1945-ivan-hrvoj-svjedocanstvo-marsevima-smrti-zlocinima-zvijeri-ljudskom-oblicju], 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁴ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁵ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁶ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁷ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴⁰⁸ *Isto*, 30. svibanj 2022.

ostali u logoru bili su odvedeni u staju izvan logora i tamo bili mučeni do smrti.⁴⁰⁹ Iz logora Maksimir, oko 200-tinjak Hrvata bilo je odvedeno u logor Kanal gdje je režim bio vrlo krut i strog, a nastavilo se masovno ubijanje i krvavi zločini.⁴¹⁰

Razgovor s ratnim vojnim invalidom Eduardom Mikšom dao je uvid u to što su partizani radili s ranjenicima u Zagrebu. Iz razgovora se saznaje kako je u Prečkom bio vojni logor u kojem su partizani demobilizirali vojnike.⁴¹¹ Tamo su bile barake, a tisuće vojnika ležalo je na zemlji.⁴¹² U logor Prečko su bili dovezeni iz bolnice sa Svetog Duha, Vinogradske i Vojne bolnice na Kuniščaku. Bili su položeni na zemlju i slušali strašne krikove. Gledali su kako drugima kopaju oči, režu uši, nosove i spolne organe.⁴¹³ Na goloj zemlji ležali su deset dana bez vode, hrane i s otvorenim ranama.⁴¹⁴ Za liječnika nije bilo ni čuti, pa je stoga i jasno kako je od 13.672 zarobljenika preživjelo samo njih 156.⁴¹⁵

Svjedočanstvo ranjenog pripadnika HOS-a Josipa Pavkovića, potvrdilo je prisustvo ranjenika u logoru Kanalu i u logoru Prečko.⁴¹⁶ On iznosi kako su bolesnici bili istjerani na hodnike bolnica gdje su dolazili partizani i sami određivali tko je koljač, a tko ustaša.⁴¹⁷ Zatim su bili odvedeni u logor gdje je započeo teror. Bilo je bolesnika koji su bili nepokretni te su te iste ranjenike tovarili u kamione i odvozili najvjerojatnije na strijeljanje.⁴¹⁸ Iz logora Kanal preselili su ih u logor Prečko. Tamo su ih razvrstali po kotarevima tko kamo pripada.⁴¹⁹ I njegovo svjedočanstvo potvrđuje da su tamošnji uvjeti bili nehumani. Svaki treći dan kuhali bi im vodu s brašnom i starim uljem te bi im jedini spas bila konzerva koje su Zagrepčani nosili i bacali preko žice.⁴²⁰

⁴⁰⁹ NAROD HR, 25. svibnja 1945. *Ivan Hrvoj – svjedočanstvo o marševima smrti i zločinima zvijeri u ljudskom obličju*, [<https://narod.hr/kultura/25-svibnja-1945-ivan-hrvoj-svjedocanstvo-marsevima-smrti-zlocinima-zvijeri-ljudskom-oblicju>], 30. svibanj 2022.

⁴¹⁰ *Isto*, 30. svibanj 2022.

⁴¹¹ „Razgovor s ratnim vojnim invalidom Eduardom Mikšom – Što su partizani učinili s ranjenicima u Zagrebu“, *Glas koncila – Katolički tjednik* (Zagreb), Broj 25 - 24. lipanj 1990., 7.

⁴¹² *Isto*, 7.

⁴¹³ *Isto*, 7.

⁴¹⁴ *Isto*, 7.

⁴¹⁵ *Isto*, 7.

⁴¹⁶ MATKOVIĆ, „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“, 211.

⁴¹⁷ *Isto*, 211.

⁴¹⁸ *Isto*, 211.

⁴¹⁹ *Isto*, 211.

⁴²⁰ *Isto*, 211.

14. Zaključak

Zločini su bili sastavni dio svakoga rata. Iako su običnom čovjeku nezamislivi, događali su se na svakodnevnoj bazi. Svaka suprotstavljena strana vršila je zločine nad svojim narodnim neprijateljima, vojnicima, zarobljenicima. Najgore od svega jest to, što su vrlo često stradavali nedužni ljudi koji su morali slušati i provoditi naredbe vladajućih vlasti. U Drugome svjetskom ratu teške zločine počinile su i postrojbe X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA. To je bio Korpus koji je formiran u siječnju 1944. g. na prijedlog Glavnog štaba Hrvatske, a djelovao je na području Zagrebačke oblasti. Djelovanje Korpusa bilo je od iznimnog značaja i u vojnom, političkom i geografskom pogledu jer je Zagreb bio važan centar koji je povezivao sjeverozapadnu Hrvatsku sa srednjom Europom. Postrojbe X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA nisu uvijek bile uspješne u svom borbenom djelovanju i prošle su kroz mnoge teškoće i prepreke do konačne pobjede. Tijekom svog djelovanja učinili su mnogo teških zločina. Neprijatelji su im u prvom redu bili domobrani i ustaše i likvidirali su sve one koji su im pokazali imalo neprijateljsko raspoloženje. Nepravедna suđenja, „čišćenje“ terena, odvođenje u zarobljeničke logore, mučenje u logorima i progoni samo su neki od zločina koji su izvršili. Nakon ulaska postrojbi JA u Zagreb početkom svibnja 1945. g., dogodio se najistaknutiji zločin koji je počinjen od strane postrojbi X. zagrebačkog korpusa NOVJ/JA. Taj zločin izvršen je u jami Jazovki na Žumberku. Odvodili su ranjene pripadnike Hrvatskih oružanih strana i medicinsko osoblje iz zagrebačkih bolnica u logore Prečko i Kanal. U tim logorima živjeli su u nehumanim uvjetima, a nakon toga nemilosrdno su ih ubijali i bacali u jamu na Žumberku. To potvrđuju sačuvani dokumenti Bolnice sestara milosrdnica te matične i otpusne knjige nekadašnje Zakladne bolnice Sveti Duh. Posljednji poznati zločini postrojbi Desetog zagrebačkog korpusa NOVJ/JA zabilježeni su u lipnju 1945. g.

15. Popis kratica

AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

CK KPH - Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske

GŠH - Glavni štab Hrvatske

HSS - Hrvatska seljačka stranka

JA - Jugoslavenska armija

KNOJ - Korpus narodne obrane Jugoslavije

KPJ – Komunistička partija Jugoslavija

NDH - Nezavisna Država Hrvatska

NOF - Narodno – oslobodilački fond

NOB - Narodno – oslobodilačka borba

NOO - Narodno – oslobodilački odbor

NOP - Narodno – oslobodilački pokret

NOVJ - Narodno – oslobodilačka vojska Jugoslavije

OZ - Operativna zona

OZN - Odjeljenje za zaštitu naroda

PO - Partizanski odred

POH - Partizanski odred Hrvatske

POJ - Partizanski odred Jugoslavije

UNS - Ustaška nadzorna služba

VŠ - Vrhovni štab

ZAVNOH - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

16. Bibliografija

16.1. Članci:

1. DIZDAR, Zdravko. „Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)“. *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu* (2005), Vol. 32 br. 1: 174. – 175.
2. MATKOVIĆ, Blanka. „Odvođenja i likvidacije ranjenih pripadnika hrvatskih oružanih snaga (HOS) iz zagrebačkih bolnica u svibnju i lipnju 1945. kroz arhivsko gradivo Državnog arhiva u Zagrebu“. *Arhivski vjesnik* (2011), Vol 54 br. 1: 179. – 214.

16.2. Internetske stranice:

1. „25. svibnja 1945. Ivan Hrvoj – svjedočanstvo o marševima smrti i zločinima zvijeri u ljudskom obličju“. Portal Narod.hr, 25. svibanj 2018. Pristup ostvaren 30. svibnja 2022. <https://narod.hr/kultura/25-svibnja-1945-ivan-hrvoj-svjedocanstvo-marsevima-smrti-zlocinima-zvijeri-ljudskom-oblicju>
2. „Jazovka“. Portal Nacionalna straža, 23. lipanj 2021. Pristup ostvaren 30. svibnja 2022. <https://www.nacionalnastraza.hr/povijest/jazovka/>
3. „Jedan od rijetkih preživjelih s Jazovke“. Hrvatski informativni centar. Pristup ostvaren 30. svibnja 2022. <http://www.hic.hr/politika0A.html>
4. „Etničko čišćenje“. Hrvatska enciklopedija. Pristup ostvaren 11. svibnja 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=18522>
5. „Logor“. Hrvatska enciklopedija. Pristup ostvaren 12. svibnja 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=36998>
6. „Ratni zarobljenici“. Hrvatska enciklopedija. Pristup ostvaren 12. svibnja 2022. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51955>
7. „Ratni zločin“. Hrvatska enciklopedija. Pristup ostvaren 30. travnja 2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51956>
8. „Ratni zločin – članak 91.“ Zakoni i propisi. Pristup ostvaren 30. travnja 2022. <https://zakonipropisi.com/hr/zakon/kazneni-zakon/91-clanak-ratni-zlocin>

16.3. Literatura:

1. ANIĆ, Nikola. *Narodnooslobodilačka vojska Hrvatske: 1941. – 1945.* Zagreb: Multigraf marketing: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, 2005.
2. BULAT, Rade. *Deseti korpus „zagrebački“ NOV i POJ.* Zagreb: Globus, 1985.
3. IVANC, Emil, ur. *Trideset druga divizija.* Zagreb, 1975.
4. JURČEVIĆ, Josip. *Bleiburg – Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima.* Zagreb: DIS, 2005.
5. KARAKAŠ – OBRADOV, Marica. *Novi mozaici nacija u „novim poredcima“ – Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
6. KARANOVIĆ, Vukašin. *Od moslavačkih partizanskih odreda do 33. divizije.* Čazma: Odbor za proslavu 35. godišnjice 33. divizije, 1978.
7. KRNIĆ, Zdravko. *33. divizija NOV Jugoslavije.* Zagreb: Spektar, 1981.
8. NIKOLIĆ, Vinko. *Bleiburška tragedija hrvatskog naroda.* Zagreb : Knjižnica Hrvatske revije: Agencija za marketing - Azinović, 1993.
9. SOR, Ivana; PANTELIĆ, Ivan; MATOVIĆ, Ivan, ur. *32. divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.* Zagreb: Globus, 1988.

16.4. Novinski prilozi:

1. *Glas koncila – Katolički tjednik* (Zagreb), 1990.

16.5. Zbornici dokumenata:

1. GEIGER, Vladimir; RUPIC, Mate; KEVO, Mario; KRALJEVIĆ, Egon; DESPOT, Zvonimir, prir. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*, sv. 3: *Zagreb i središnja Hrvatska.* Slavonski Brod; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Hrvatski institut za povijest, 2008.

2. RUPIC, Mate, ur. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005.
3. *Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, knjiga VIII građa 1941. – 1945. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1988.
4. *Sjeverozapadna Hrvatska u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, knjiga IX građa 1941. – 1945. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1988.
5. Vojnoistorijski institut. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda*, tom V knjiga 11: *Borbe u Hrvatskoj 1943. god.* Beograd, 1955.
6. Vojnoistorijski institut. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda*, tom V knjiga 23: *Borbe u Hrvatskoj 1944. god.* Beograd, 1958.
7. Vojnoistorijski institut. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda*, tom V knjiga 25: *Borbe u Hrvatskoj 1944. god.* Beograd, 1959.
8. Vojnoistorijski institut. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavenskih naroda*, tom V knjiga 39: *Borbe u Hrvatskoj 1945. godine.* Beograd, 1979.
9. Vojnoistorijski institut. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom IX knjiga 9: *Partijsko – politička dokumenta 1945.* Beograd, 1969.

